

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет

Кафедра сучасної української мови

**СИНТАКСИЧНІ ЕКСПРЕСЕМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА
ОЛЕСЯ: КОМУНІКАТИВНО-ІНТЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ
І ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої освіти,
602 групи спеціальності 035 Філологія
ОПП «Українська мова та література»

Маковій Яна Юріївна

Науковий керівник: доктор
філологічних наук,
професор Шабат-Савка С. Т.

Рецензент: _____

До захисту допущено:

на засіданні кафедри

протокол №6 від 21 листопада 2023 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Маковій Я.Ю. Синтаксичні експресеми в мовотворчості Олександра Олеся: комунікативно-інтенційний зміст і функційний потенціал.

У кваліфікаційній роботі схарактеризовано теоретичні аспекти вивчення експресивного мовлення, визначено статус експресем у лінгвістичній теорії, представлено класифікацію та загальний механізм реалізації експресії, специфіку комунікативних інтенцій та експресивних маркерів їх вербалізацію в поетичному дискурсі. На багатому фактичному матеріалі досліджено реалізацію синтаксичних експресем у мовотворчості Олександра Олеся, з'ясовано специфіку реалізації експресивності, місце експресем у художній творчості письменника, особливості їхнього функціонування. Детально проаналізовано риторичне запитання як фігурально-риторичну конструкцію в поезії автора. У науковій роботі окреслено функційно-семантичний діапазон синтаксичних експресем у поетичному мовленні письменника, визначено їхнє функційне значення, комунікативно-інтенційний зміст та змістовий обшир інтенцій естетичності.

Ключові слова: поетичний текст, експресивність, синтаксична експресема, фігурально-риторична конструкція, інтенція естетичності, синтаксис, лінгвопрагматика, мовостиль, Олександр Олесь.

ANNOTATION

Yana Makoviy. Syntactic expressions in speech production of Oleksandr Oles: communicative-intentional content and functional potential.

In the qualifying work, the theoretical aspects of studying expressive speech, related concepts, the status of expresseemes in linguistic theory were characterised, the classification and the general mechanism of the realization of expression, the specificity of communicative intentions and expressive markers of their realisation in poetic discourse were outlined. Based on rich factual material, the implementation of syntactic expression in the language creation of Oleksandr Oles was investigated, the specifics of the realisation of expressiveness, the place of expresseemes in the in the artistic work of the writer, the peculiarities of their functioning were clarified. The rhetorical question as a figurative-rhetorical construction in the author's poetry was analysed in detail. In the scientific work, the functional-semantic range of syntactic expressions in the poetic speech of the writer was outlined, their functional meaning, communicative-intentional content, peculiarities of the realisation of aesthetic intentions were determined.

Keywords: poetic text, expressiveness, syntactic expresseme, figurative-rhetorical construction, aesthetic intention, syntax, linguistic pragmatics, speechstyle, Oleksandr Oles.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

12.12.2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОГО МОВЛЕННЯ.....	10
1.1. Експресивність та експресивне мовлення: диференціація термінопонять.....	10
1.2. Статус синтаксичних експресем та їхня класифікація.....	14
1.3. Комунікативна інтенція та експресивні маркери її реалізації в поетичному дискурсі.....	24
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИЧНІ ЕКСПРЕСЕМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ.....	30
2.1. Інтенція естетичності як домінантна настанова поетичного дискурсу Олександра Олеся.....	30
2.2. Окличне висловлення в аспекті синтаксичних експресем.....	36
2.3. Риторичне запитання – фігурально-риторична конструкція.....	47
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СИНТАКСИЧНИХ ЕКСПРЕСЕМ У ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ.....	54
3.1. Функційний потенціал фігурально-риторичних конструкцій у поезії Олександра Олеся.....	54
3.2. Вербальні та невербальні маркери синтаксичних експресем.....	60
3.3. Прагматичний обшир синтаксичних експресем.....	68
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наукове вивчення мови української поезії ХХ століття в усьому розмаїтті її виявів дає можливість відтворити якнайповнішу картину розвитку поетичної мови й національної мовностилістичної системи загалом. ХХ століття в історії української літератури позначене складними й неоднозначними суспільними процесами, непростими умовами, в яких творили українські письменники. Їхні мовні світи були, з одного боку, результатом утвердження мовно-культурних домінант національної картини світу, з іншого боку – наслідком розвитку поетичного таланту й ідіолекту в суспільно-історичних умовах.

Виразність тексту постійно перебуває в полі прискіпливої уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників і, можна впевнено сказати, поступово має своє належне висвітлення в науковій літературі. Ми пояснюємо це тим, що мова нарешті справедливо оцінюється через призму її генератора – людини, яка не користується мовними засобами, лише описує, наслідує, моделює уявлення про світ і її місце в ньому, але й регулює внутрішню духовну діяльність і зовнішню поведінку адресата, здійснюючи маніпулятивний вплив на його інтелектуальну, емоційну та вольову сфери.

Поетична творчість Олександра Олеся є феноменом і становить нове явище в українській літературі загалом. М. Жулинський так схарактеризував творчість талановитого поета: «Митець зумів з великою експресивною напругою «переплавити» народні переживання і сподівання в болісно-вразливій своїй душі і потужно, зі щирою емоційною сповідальністю вилити це в поетичних образах, символічних асоціаціях та музичних ритмах. Він пережив і світлі надії рідного народу на соціальне та національне визволення, і трагічні поразки першої російської революції, оплакав загиблих та загорівся новим, зігрітим революційними загравами гнівом супроти насильства й тиранії» [22, с. 92]. Потреба глибше проаналізувати мову творів Олександра Олеся, зокрема в синтаксичному плані, опрацювати лінгвістичний вимір творення художньої картини світу митця становить важливий аспект

поглиблення знань про потенціал українського слова в його поетичній традиції, а також індивідуальні текстові реалізації мовних одиниць, втілення й розширення їхнього лінгвокультурного змісту в поетичному мовостилі загалом, зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Матеріал дослідження. З-поміж наукових досліджень поетичного феномену Олександра Олеся переважають літературознавчі праці, об'єктами вивчення в яких є мотиви, символи, архетипи його ліричних творів. Можна відзначити й виразну культурологічну спрямованість філологічних наукових розвідок про творчість видатного поета. Малодослідженою на сьогодні залишається така ключова сторона системної організації поетичної мови письменника, як синтаксична. Зокрема до вивчення експресивних елементів у творчості Олександра Олеся в різних аспектах звертались О. Гурко, Л. Мужеловська, Л. Машталер, Г. Ралінко, М. Стельмах, Н. Цапюк та ін.

Варто зауважити, що дослідження комунікативних інтенцій та функційного потенціалу поетичного дискурсу активна тема в літературній критиці та лінгвістиці. Однак ступінь досліджуваності цих питань на сьогодні є різним залежно від конкретного аспекту поетичного дискурсу та рівня досліджень. З одного боку, питання комунікативних інтенцій та функційного потенціалу поетичного дискурсу досить добре вивчені. Багато досліджень присвячено аналізу поетичного мовлення відповідно до різних жанрових форматів і національних традицій. З іншого боку, науковці продовжують розробляти нові методики дослідження та розширювати можливості вивчення поетичного дискурсу. Наприклад, останнім часом дедалі більше уваги приділяють когнітивному аналізу поетичного мовлення, що дозволяє розглядати твори не лише як засіб передачі певної інформації, але і як засіб впливу на емоційний та культурний стан людини [58, с. 23].

Експресивний потенціал мовотворчості Олександра Олеся складає невивчений комунікативно-інтенційний зміст та функційний потенціал його поетичних текстів, що формує **актуальність** пропонованої наукової розвідки,

зважаючи також на можливість, за таких умов, більш глибокого розуміння поетичного світогляду автора.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є мовотворчість Олександра Олеся.

Предмет дослідження – синтаксичні експресеми, що слугують яскравими маркерами інтенцій естетичності в поетичному дискурсі.

Мета дослідження – проаналізувати синтаксичні експресеми як засоби вираження інтенцій естетичності в поезії Олександра Олеся, визначити закономірності функціонування фігурально-риторичних конструкцій у контексті письменницького мовостилю.

Поставлена мета зумовила потребу виконати такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз теоретичних аспектів вивчення експресивного мовлення.
2. Увиразнити статус експресем у лінгвістичні теорії, представити класифікацію синтаксичних експресем.
3. Дослідити механізм реалізації синтаксичних експресем у мовотворчості Олександра Олеся.
4. Схарактеризувати специфіку комунікативних інтенцій та експресивних маркерів її реалізації в поетичному дискурсі.
5. З'ясувати специфіку реалізації експресивності, місце експресем у художній творчості письменника, особливості їх функціонування, детально проаналізувати риторичне запитання як домінантну фігурально-риторичну конструкцію в поезії автора.
6. Окреслити функційно-семантичний діапазон синтаксичних експресем у поетичному мовленні письменника, функційне значення синтаксичних експресем, їх комунікативно-інтенційний зміст, особливості реалізації інтенцій естетичності.

Джерельною базою дослідження слугує картотека, сформована з фрагментів поетичного мовлення українського поета Олександра Олеся, це

зокрема синтаксичні зразки окличних висловлень та риторичних запитань, спонукальних конструкцій, парцельованих комунікатів.

Методи дослідження спрямовані на реалізацію мети і завдань, поставлених у роботі. Зокрема використано метод *зіставлення* для відстеження спільних та відмінних рис між поняттями «експресія» та «експресивність»; *описовий* метод з метою вивчення синтаксичних експресем у лінгвістичній теорії, для добору фактичного матеріалу; *структурний* метод застосований для класифікації синтаксичних експресем у поетичному мовленні Олександра Олеся, метод *стилістичного аналізу* для розкриття особливостей реалізації інтенцій естетичності.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що вперше було здійснено комплексний аналіз синтаксичних експресем в мовотворчості Олександра Олеся, досліджено особливості реалізації окличного висловлення як синтаксичної експресеми у мовотворчості поета; визначено риторичні запитання як домінантні фігурально-риторичні конструкції в поезії автора; схарактеризовано засоби втілення інтенцій естетичності в ідіюстилі Олександра Олеся.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її матеріали доповнюють теоретичні засади комунікативної лінгвістики, поглиблюють знання про антропоцентричну парадигму сучасного українського мовознавства, розширюють лінгвометодологію дослідження письменницького мовостилю.

Практичне значення дослідження. Проаналізований у кваліфікаційній роботі фактичний матеріал можна використати при викладанні навчальних дисциплін «Лінгвістика тексту», «Досягнення і проблеми українського мовознавства», «Стилістика», а також у процесі вивчення поезії Олександра Олеся в ЗЗСО.

Апробація наукової роботи. Результати виконаної роботи апробовано на щорічній студентській конференції (Чернівці, 25 – 27 квітня 2023 р.). Тези доповіді опубліковано в матеріалах конференції.

Маковій Я. Риторичне запитання як маркер поетичного тексту Олександра Олеся. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року).* Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 125–126.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і анотацій українською та англійською мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОГО МОВЛЕННЯ

1.1. Експресивність та експресивне мовлення: диференціація термінопонять

Експресивність та експресивне мовлення – важливі аспекти мови, які впливають на її ефективність та емоційну забарвленість. Ці поняття часто вживають як синоніми, проте насправді вони мають деякі відмінності й потребують детального вивчення. Зокрема, поняття різняться за змістом, метою використання та вираженням емоційного складника. Дослідження різниці між цими поняттями дозволить краще розуміти, як їх вживати на практиці для досягнення певної мети та результативної комунікації.

За допомогою словникових та наукових джерел здійснено порівняння термінів «експресивність» та «експресивне мовлення». Поняття експресивності у Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано як той, який характеризується експресією. Експресія – сила вираження вияву яких-небудь почуттів, переживань, підкреслене їх виявлення, виразність [11, с. 341]. В теорії комунікації експресивність розглядають як здатність мовного знака викликати певний емоційний стан у співрозмовника, заснований на відчуттях, емоціях, переживаннях тощо, що відображається в мовленні, а не у смислі знака [3, с. 32]. Такий емоційний стан досягається за допомогою експресивних засобів (наприклад, епітетів, порівнянь, звертань тощо), які створюють емоційно забарвлене мовлення. Водночас експресивне мовлення має на меті «передати емоційні стани та переживання того, хто говорить, а також сприйняття світу, яке базується на переживаннях». Воно може охоплювати різноманітні експресивні засоби, а саме: інтонацію, гучність, ритм, лексику, епітети, порівняння та звертання, з метою створення емоційно насиченого висловлення [10, с. 14].

Загалом словникові визначення свідчать, що термін «експресивність» зараховують у значенні мовного висловлення викликати емоційний ефект у співрозмовника, тоді як «експресивне мовлення» – це мовлення, у якому

використовують різні засоби для підсилення емоційного впливу на співрозмовника, передати настрій та почуття, сприяти ефективній комунікації. З огляду на це, експресивність – це ознака емоційного стану людини, експресивне мовлення – це дія (мовлення), спосіб вираження емоційного стану людини.

Існує багато думок дослідників щодо ретрансляції понять «експресивність» та «експресивне мовлення», які зазначені у наукових джерелах. Ці категорії привертали увагу І. Арнольда, Т. Вавринюк, А. Горбунова, О. Турчак, В. Чабаненка та ін. Наприклад, за В. Масловою, експресивність – це «властивість мови виражати емоційні стани, враження, почуття мовців». У цьому визначенні під експресивністю розуміється здатність мови передати емоційний стан мовця [34, с. 109]. За Ю. Мелешко, експресивне мовлення – це «таке мовлення, яке використовують з метою викликати в слухача емоційну реакцію на мовлення» [47, с. 26]. Основне завдання експресивного мовлення в інтерпретації дослідниці спрямоване на виклик певної емоційної реакції у слухача. За Л. Шевченко, експресивність – це «сукупність засобів мови, які здатні викликати відчуття емоційної напруженості та виражати ставлення мовця до свого висловлювання». Відповідно науковиця під експресивністю розуміє сукупність мовних засобів, що передають емоційну напруженість та ставлення мовця до його висловлювання [49, с. 29].

У царині мовознавства існує значна кількість визначень експресії та експресивності, зокрема багато з них В. Чабаненко розглядає у своєму навчальному посібнику «Стилістика експресивних засобів української мови». Дослідник розмежовує «експресивність» та «експресивне мовлення» як різні явища. На його думку, «експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності», а «експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність» [53, с. 7]. Г. Колесник пропонує визначення експресії як «те, що протиставляється стандарту, марковане, характерне» [53, с. 93]. В навчально-методичному посібнику «Стилістика української мови» під

експресією розуміють «1) виразність, підкреслену почуттєвість мови; 2) виразово-зображальні властивості мови, закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для створення образності, емоційності висловлювання», а експресивністю вважають «здатність мовної одиниці передавати експресію; властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [44, с. 9].

У наукових студіях наявні різні погляди щодо визначення цих термінопонять, що становить їх диференційну невизначеність. Тому для розуміння чіткої різниці між ними визначено основні спільні та відмінні риси. Зокрема, спільні риси полягають у тому, що обидва поняття складають мовленнєві явища, пов'язані з вираженням емоцій та почуттів, природно присутні в будь-якій мові, залежать від використання різноманітних мовних засобів. Відмінні риси можна виокремити такі:

- 1) експресивність відображає загальний ступінь виразності мовлення, тоді як експресивне мовлення – це спеціальна форма мовлення, спрямована на максимальне вираження емоційного складника;
- 2) експресивність відображена в різних мовленнєвих жанрах, проте експресивне мовлення здебільшого характерне для деяких конкретних жанрів, наприклад, поезії, драматургії, есеїстики та ін.;
- 3) експресивність може виражатися за допомогою різних мовних засобів (інтонація, лексика, граматики тощо), тоді як експресивне мовлення зазвичай передбачає використання спеціальних мовних засобів, а саме: метафори, епітети, порівняння, алегорії, що виражають ставлення до теми, підсилюють певні ідеї, стимулюють реакцію аудиторії.

Хоча обидва терміни мають схожі аспекти, які відображають вираження почуттів та емоцій, підхід до їхнього тлумачення може відрізнятися в залежності від конкретної наукової парадигми, в якій їх вживають. Сучасні

підходи у вивченні термінів «експресивність» та «експресивне мовлення» охоплюють:

- *когнітивний підхід* – визначає експресивність як здатність мови відображати когнітивні стани людини (емоції, переживання, оцінки тощо);
- *психолінгвістичний підхід* – розглядає експресивність і експресивне мовлення в контексті відображення внутрішніх станів мовця та його ставлення до того, що він говорить;
- *прагматичний підхід* – вивчає експресивність та експресивне мовлення як засіб досягнення комунікативної мети, зокрема переконати, вплинути на настрій чи почуття співрозмовника, підсилити ефект висловлювання.

Кожен з цих підходів має свої особливості та специфіку визначення понять «експресивність» та «експресивне мовлення». Зокрема за психолінгвістичним підходом основний акцент роблять на ролі емоцій та відчуттів у процесі мовлення, а також на зв'язку між мовним висловленням та психологічним станом мовця. Наприклад, згідно з Інтернет-словником психології та педагогіки, експресивність мовлення – це «здатність відтворювати в реченні стан, настрій, емоційне забарвлення, індивідуальний відтінок особистості мовця» [4, с. 234].

З іншого боку, експресивне мовлення більш пов'язане з психологічними аспектами мовлення, зокрема, з виявленням індивідуальності мовця через його мовлення та відображенням його психічного стану.

Отже, психолінгвістичний підхід до визначення термінів «експресивність» та «експресивне мовлення» зосереджений на зв'язку між мовленням та психоемоційним станом мовця.

Підходи до визначення термінів «експресивність» та «експресивне мовлення» базуються також на їхньому функційному значенні. Згідно з цим підходом, «експресивність» передбачає здатність мови виражати емоційний стан та ставлення мовця до обговорюваної теми, водночас «експресивне

мовлення» є способом використання різноманітних мовних засобів для досягнення цієї експресивності.

Отже, «експресивність» та «експресивне мовлення» мають спільний корінь – вони обидва виражають виразність мовлення, пов'язану з емоційністю та почуттями. Утім, мають і деякі відмінності, визначені функційною природою та мовними засобами, що використовують для їх вираження. Експресивність позначає категорію стану мовця, водночас експресивне мовлення – категорію вираження дії (мовлення). В залежності від наукової парадигми терміни можуть мати певну наукову спрямованість, зокрема когнітивну, психолінгвістичну, прагматичну.

1.2. Статус синтаксичних експресем та їхня класифікація

Стилістичні особливості синтаксису розглядали у фундаментальних працях Ш. Баллі, І. Білодід, Л. Булаховський, О. Потебня та ін. Питаннями синтаксису займалися також О. Александрова, М. Венгрєнівська, І. Вихованець, Г. Гаврилова, В. Дресслер, Н. Новікова, А. Приходько та ін. Стилістичний синтаксис і фігури експресивного синтаксису в художніх текстах досліджували В. Ващенко, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, М. Коцюбинська, Ю. Малинович, Б. Ларін, М. Пилинський, Н. Сологуб, О. Тараненко, В. Русанівський, В. Чабаненко, І. Чередниченко та ін. Стилістичні параметри синтаксису художньої літератури, а також основні аспекти їх аналізу чітко сформульовано й узагальнено в працях І. Білодіда, С. Єрмоленко, Л. Мацько.

Аналіз поетичного твору на синтаксичному рівні дозволяє виявити мовні одиниці, які мають важливе значення для комунікативної, естетичної та ідіостилістичної властивостей тексту. Це відкриває широкі можливості для лінгвостилістичних досліджень та висновків, які базуються на синтаксичних особливостях мови письменників. Сучасна мовознавча наука активно вивчає конотаційне навантаження різних видів речень, конструкцій, співвідносних із реченнями, стилістичних фігур, лінійно-динамічних структур, побудов із

відхиленням від усталеного словопорядку та інших аспектів синтаксису. Синтаксичні одиниці є важливим елементом структури поетичного твору та мають значний вплив на стилістичну характеристику твору, що допомагає конкретизувати художні образи світу в мові поезії [16].

Формально-граматичні, семантичні, комунікативні аспекти синтаксису перебували в центрі уваги С. Бевзенка, І. Вихованця, К. Городенської, А. Грищенка, А. Загнітка, Н. Іваницької, М. Каранської, А. Квашука, В. Русанівського, К. Шульжука та ін. На сучасному етапі активізовано вивчення семантико-синтаксичної організації речення, значення його компонентів, взаємозв'язку формально-синтаксичної та семантичної структур. У граматичній площині українського речення реалізуються семантико-синтаксичні відношення й синтаксичні зв'язки, які формують та характеризують реченнєві структури [33, с.24-30].

Однією з нових тенденцій у синтаксисі сучасної української мови є збільшення виразності мовлення. Від 1960-х років у мовознавстві з'явився термін «експресивний синтаксис», хоча саме поняття експресивного синтаксису все ще не чітко визначене. Вчені, які досліджують цю тему, розглядають експресивний синтаксис як систему стилістичних або риторичних фігур, або як систему образних засобів у мистецтві тексту, які впливають на рівень виразності мовлення.

Експресія пов'язана з усім комплексом людської психології, поведінкою, мисленням, досвідом, оцінкою, стереотипами тощо. Це виявляється в тому, що мова, як зазначає автор монографії «Мова як духовний адекват світу (реальності)» О. Федик, «несе емоційні відбитки особистості, що кожен мовний текст, будучи відділений від мовця, зберігає емоційний заряд особистості, що відповідно викликає його емоційне сприйняття» [48, с. 192].

Мовленнєва експресія, як зазначає В. Чабаненко, є складною мовно-стилістичною категорією, заснованою на ряді внутрішньомовних, психічних і соціальних факторів і проявляється як посилення виразності повідомленого, як збільшення ударної сили виразу [53].

Однією з головних характеристик експресивності висловлювання є здатність мовної одиниці підсилювати логічно-емоційний зміст повідомлення та виражати авторський погляд. Ця характеристика може бути виявлена через використання специфічних мовних засобів, таких як експресивні дієслова, прикметники, іменники, а також емотивні вирази та інші лексичні засоби. Крім того, в експресивних висловлюваннях часто наявний високий рівень образності та нестандартності, що дозволяє автору більш точно виразити свої почуття та думки. Посутнім елементом експресивного синтаксису слугує правильний вибір порядку слів у реченні та використання риторичних фігур для досягнення більшого ефекту на читача або слухача. Загалом експресивність висловлення є важливим засобом вираження авторської індивідуальності та поглядів, а також забезпечує збільшення емоційного впливу на аудиторію.

Особливу увагу в мовознавстві приділяють проблемі представлення семантико-синтаксичних конструкцій з експресивними висловами. Також проблема експресивного висловлювання перебуває в центрі досліджень українських мовознавців С. Єрмоленко, М. Плющ, А. Загнітка, С. Бирик та ін. Мовленнєва діяльність як дія окремої особи чи багатьох мовців є водночас і продуктом певного колективу (етносу), що «виявляє», на думку М. Плющ, «її сутність у генеруванні висловлювань, які сприймаються і розшифровуються співрозмовником. Це обидві сторони мовної діяльності, безпосередньо пов'язані з психічною діяльністю людини, в процесі якої генерується вираз» [42, с. 7].

С. Шабат-Савка зазначає, що з-поміж різнорівневих мовних одиниць вирізняються синтаксичні експресеми (фігурально-риторичні засоби), що мають естетичні, емоційно-оцінні та експресивні інтенції, ефективно впливають на весь когнітивно-ментальний комплекс людини, його свідомість, духовне сприйняття, почуття, на відміну від загальноприйнятих синтаксичних конструкцій [59].

Особливо актуальним є питання про синтаксичний статус так званих «експресивних висловлень», тобто відзначених суб'єктивізацією. З цим погоджується більшість учених, що висловлення – мінімальна одиницею комунікативного синтаксису, яка не тільки безпосередня в реалізації мовлення речення-конструкції, а й продукту закінченої дії спілкування, втілення думок, волі, стану, почуттів мовця. Закони побудови висловлювання підпорядковані трьом кутам синтаксичного трикутника: «мислення – спілкування – мова».

Саме потреба мовців у передаванні інформації для співрозмовника в конкретній ситуації спілкування визначає комунікативну ідею, мотив та розгортання синтаксису в їх висловлюванні. Це актуалізує проблему «суб'єктивізації» висловлювання, взаємозв'язок між висловом та модусом, а також питання щодо «експресем» у синтаксисі.

Експресія і експресивність – складні мовні категорії, які вже багато років привертають увагу лінгвістів. Сьогодні розроблено низку комплексних праць, у яких розглядається поняття виразності в різних аспектах, зокрема в лінгвістичному, мовно-стилістичному, лексикологічному, психолінгвістичному, соціолінгвістичному тощо.

Реалізувати виразність можна за допомогою двох одиниць: експресеми і експресоїда. За дослідженнями В. Чабаненка і Н. Гуїванюк, більшість мовознавців пропонують використовувати поняття «експресеми» на позначення мовної одиниці, що є носієм експресивності [52; 15]

Експресема – елемент мовно-стилістичної системи, мовленнєва одиниця, що вживається в експресивно-стилістичній функції, яка поєднує власне мовне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтаристським, естетичним, художнім, оцінним та іншими вираженнями різного рівня: фонетичного, лексичного, фразеологічного, словотвірного та граматичного (морфологічні та синтаксичні). Експресемами можуть бути різні рівні мовних одиниць, диференційними ознаками яких є логічне та емоційне підкріплення як наслідок формального, і семантичні трансформації порівняно зі звичними одиницями мови. Деякі лінгвісти пов'язують проблему експресивного в

синтаксисі з поняттям суб'єктивної модальності, що її вважають факультативною ознакою речення. Наприклад, спеціалізовані конструкції експресивний синтаксис – це фразеологізовані структури усного мовлення [13, с. 35–42, 51–64].

Інші дослідники експресивного синтаксису вважають, що експресія досягається порушенням синтагматичного ланцюга словоформ через стійкий морфологічний показник синтаксичних зв'язків, тобто сегментація, парцеляція та приєднання [23, с. 523].

В аспекті реалізації виразності як категорійної величини Н. Гуйванюк будує свою концепцію багаторівневих експресем (фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотвірні та граматичні), визначаючи експресивне як елемент мовно-стилістичної системи, мовленнєва одиниця, що вживається «в експресивно-стилістичній функції, яка поєднує власне мовне значення з емоційним, аксіологічним, добровільна, естетична, художня, оцінна тощо» [17, с. 91].

До експресивних прийомів А. Загнітко зараховує парцеляцію, сегментацію, лексичне повторення, синтаксичний розподіл, питальні конструкції в монологічному мовленні, номінативні речення (переважно ланцюжки називних речень), вставні конструкції, особливі випадки вживання словоформи. Іноді ці прийоми містять еліпсис, антиеліпсис, усічення (без узгодження), позиційно-лексичний повтор. Базовим протиставленням до економних еліптичних та усічених конструкцій є надлишкові конструкції з антиеліпсисом і лексичним повтором [23, с. 40-48; 72–85, 91].

Безперечно, найяскравішим засобом вираження висловлювань є так звана «експресивна лексика», яка порівняно часто вживається в усних розмовних текстах, тоді як в літературній мові вона послідовно входить до периферійної сфери лексики [9, с. 10–21].

У розмовній мові експресивну лексику вживають активно і природно. Вона виконує низку важливих для комунікації функцій, а саме:

- 1) створює колорит неформального, невимушеного спілкування для людей, які знають один одного;
- 2) створює колорит мовлення міжособистісних стосунків – інтимність, дружелюбність або, навпаки, ворожнеча;
- 3) виражає оцінне ставлення мовця до людини, її дій чи предметів і явищ навколишньої дійсності;
- 4) слугує засобом вираження світу емоцій (почуття, страх, смuteк, горе, радість, здивування тощо).

Експресивною домінантою у вислові може бути будь-який член речення, відповідно оновлений виразом лексичного значення, інтонацією та порядком слів, логічним наголосом, зв'язним рядом словоформ (нанизування однорідних членів речень), відокремлення, пояснення тощо.

Більш ефективними до використання можуть бути ті експресеми, які допомагають досягти потрібного емоційного ефекту в контексті конкретної мовної ситуації. Тому адресат самотійному обирає, якими експресемами він досягатиме бажаного ефекту. Зокрема у поетичному мовленні використання експресивного синтаксису дає можливість змінювати порядок слів у реченні, використовувати незвичайні граматичні форми та конструкції, а також підсилювати емоційний зміст висловлювання.

Отже, синтаксичні експресеми – важлива частиною мовного виразу, що має велике значення для комунікативного процесу між співрозмовниками. У лінгвістичній теорії їх вивчають у зв'язку з семантико-синтаксичним представленням висловлення, тобто досліджують, як саме слова та конструкції відображають ідеї та концепти. Це питання є актуальним у мовознавстві та літературознавстві, оскільки синтаксичні експресеми використовують у різних стилях мовлення. Отож знання про синтаксичні експресеми допомагає краще зрозуміти сутність мовного виразу та його вплив на комунікацію між співрозмовниками.

Детально дослідити особливості використання виражальних засобів і їхній функційний потенціал можливо лише на основі спільної класифікації.

Системність аналізу експресивів зумовлена тим, що одиниці всіх мовних рівнів здатні виражати експресивну активність у тексті.

Наявність цієї проблеми виправдовують також наявністю різних шляхів її розв'язання через універсальність самої категорії. Наприклад, практично будь-який мовний засіб за певних умов може стати виразним. Комуніканти можуть кодувати та декодувати емоції різним ступенем усвідомлення: виразні засоби іноді не сприймаються реципієнтом повідомлення, що призводить до втрати ними експресивного потенціалу тощо.

Незважаючи на дослідження в області експресології, велика кількість мовних засобів виразності й досі не підлягають будь-якій типології, оскільки немає чіткого їх поділу за єдиним показником. Наприклад, не всі вчені згадують експресивний національно-культурний потенціал фразеології, лише підкреслюючи на основні засоби виразності: лексичні, словотвірні, граматичні і стилістичні.

Так само лише час від часу розрізняють фонетичні експресиви, хоча їх стилістичні можливості мотивують активним функціонування виражальних мовних засобів в розмовному та художньому стилях.

Такі випадки, звичайно, ускладнюють аналіз категорії і виключають можливість інтерпретації з одного сталого погляду, автори часто дають кілька класифікацій виразності за різними ознаками. У лінгвістичній літературі найбільш поширена класифікація висловів за способом їх мовного вираження, зокрема, рівнева експресія, що демонструє форми суб'єктивного ставлення, які реалізовано за допомогою засобів окремих мовних рівнів:

- 1) графічного;
- 2) фонетико-фонологічного;
- 3) словотворчого;
- 4) лексичного;
- 5) фразеологічного;
- 6) граматичного (морфологічного і синтаксичного);
- 7) текстового.

Графічна експресія виникає при використанні графем та їх спеціальних комбінацій. Самі літери можуть своєю формою, розміром, кольоротипом створити виразність. Особливим поширенням слугують також графічні зображення абзаців, строф. Основними засобами фонетико-фонологічної виразності є фонетичні засоби. Наприклад, асонанс, алітерація, анафора, епіфора, скорочення тощо. Лексичне вираження – це суб'єктивне емоційне ставлення мовця, виражене лексичними засобами.

Фразеологічна експресія породжує фразеологічні одиниці зі спеціальним використанням. Яскраву експресію створюють індивідуальними перетвореннями фразеологізмів, тобто порушення їх семантичної монолітності. Фразеологізми мають різний ступінь вираженості. Такі одиниці, як ідіоми, прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо, становлять групу експресивно-емоційних фразеологізмів. Словотвірне висловлювання створюється особливими словотвірними засобами, тобто афіксами, особливими словотвірними моделями та типами [52].

Граматична експресія створюється емоційно-експресивним потенціалом частин мови, їх категоріями та синтаксичними конструкціями. Експресія відбувається в межах найширшої мовної категорії – тексту. Один з його видів виявляється у поєднанні авторської мови та мови героїв.

Іншою поширеною класифікацією експресивності є класифікація за належністю до виразних засобів мови / мовлення.

Відповідно до цієї класифікації розрізняють мовну (або іманентну) і мовленнєву (або контекстну) експресивність. Експресивний потенціал досліджується в межах мовленнєвої експресії, а саме – спеціалізовані одиниці мови, які в мовній реалізації є експресивними, що підкреслюють контекст. Мовленнєве (контекстуальне) висловлювання реалізується в процесі комунікації і є одночасно будь-яким посиленням змісту тексту і виділення та підкреслення в ньому інформації. Мовні засоби експресії, таким чином, не є просто виразними системно-мовними одиницями, які реалізовано в тексті під

час спілкування, але також системно-нейтральною ознакою, що стає експресивною завдяки контексту [31, с. 38].

Крім наведених вище класифікацій, існує розрізнення типів вираження на комунікативній підставі. Так, В. Шаховський вважає, що необхідно розрізняти комунікативну емоційність (а в нашій інтерпретації емоційність / емотивність мови є основою експресивності), що є змістовним характером, некомунікабельним, несвідомим. Комунікативний інтелект емоційності виявляється:

а) у здатності людини керувати словесним вираженням емоцій і «пропускати» їх через ситуаційні, соціальні та інші фільтри в процесі спілкування;

б) у здібності залежно від характеру цих екстралінгвістичних факторів, що «упаковують» одні й ті ж емоції в різні мовні форми або взагалі не пропускає їх у мову [42].

Б. Тошович так само розглядає експресію в термінах спілкування і розрізняє закодовану і декодовану експресію. Закодована експресія є орієнтацією А (відправник, автор, відправник), щоб вплинути в В (одержувач, реципієнт, співрозмовник) на появу емоційної реакції С (ефект, враження, досвід). Декодована експресія виникає в процесі декодування орієнтації А (відправник, автор, що говорить), яку робить В (одержувач, одержувач, співрозмовник) і який розвиває емоційну реакцію С (ефект, враження, досвіду) [24, с. 9-40].

Як зазначає Л. Бабенко, текст створюють для того, щоб об'єктивувати думку автора, передавати знання та уявлення про людину і світ, винести ці ідеї за межі свідомості автора і зробити їх надбанням інших людей. Таким чином, текст не є автономним і не самодостатнім – він базовий, але не єдиний компонент розумової діяльності мовлення. Найбільш важливим складовими його структури є автор (адресат тексту), читач (адресат), сам відображає реальність, про яку знання передається в тексті, і мовну систему, з яких автор обирає мовні засоби, що дозволяють йому адекватно втілити свою ідею [1].

Як бачимо, у мовознавстві було багато спроб класифікувати експресивні засоби. Найбільш вдалою, на нашу думку, стала типологія засобів виразності, розроблена В. Чабаненком на матеріалі української літературної мови. Важливим для нашої роботи є погляд лінгвіста на характер виразності в сучасній українській мові, що забезпечують:

- 1) мовні засоби, які використовують для створення мовного виразу, можуть включати звуковий склад слова, семантику, афікси, частки, наголос, інтонацію та порядок слів;
- 2) різні стилістичні прийоми можуть бути використані для опрацювання мовних елементів, а саме алітерація, асонанс, розтягування звука, трансформація усталених форм та транспозиція граматичних категорій;
- 3) застосування стилістичних фігур, таких як акромонограма, ампліфікація, антитеза, градація, еліпс, каламбур, оксюморон, плеоназм та повтор, може допомогти створити виразний та запам'ятовуваний текст;
- 4) використання тропів, таких як метафора, гіпербола, парафраза та інші, може надати тексту певний образний характер та підвищити емоційну насиченість [52, с. 19].

Ураховуючи, що виразність прийнятна для всіх рівнів мови, класифікація засобів виразності повинна містити фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотвірні та граматичні (морфологічні та синтаксичні) одиниці. До цієї типології цілком розумно залучати стилістичні прийоми – фігури і тропи, які наочно демонструють свою виразність, потенціал у художньому дискурсі.

За словами Н. Гуйванюк, «експресема – це частина мовно-стилістичної системи, багаторівнева одиниця мовлення, що має експресивно-стилістичну функцію, поєднує ознаки мовно-емоційності, довільності, оцінності, естетичності, художності і має логічне та емоційне підкріплення» [16, с. 445].

Мовознавець розрізняє експресеми різного рівня: фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотвірні та граматичні.

Н. Пешкова, Г. Вахітова вважають, що семантичний і функційний характер висловлювання проявляється лише в процесі «життєвого циклу» тексту і містить такі посилання, як: «творення-текст-розуміння» або «ідея-текст-значення» [13, с. 39]. Виразні засоби мають безпосередній вплив на сам процес сприйняття та розуміння тексту реципієнтом. Вони залучають увагу, фокусуючи її на детально описаних об'єктах, явищах, процесах та подіях, що підвищує інтенсивність та стійкість сприйняття. Експресивність тексту відображає емоційні процеси, які постійно супроводжують людську діяльність та є вираженням особистого ставлення до об'єктивної реальності. Цей психологічний механізм допомагає регулювати поведінку людини у світі та реалізується через комунікативний акт, який має вплив на адресата висловлювання.

1.3. Комунікативна інтенція та експресивні маркери її реалізації в поетичному дискурсі

Комунікація – необхідний складник людського життя, а різні види мовленнєвої діяльності, зокрема поетичний дискурс – важливий засіб здійснення комунікації. Комунікативна інтенція, яку визначають як мету або намір, що стоїть за мовленням, відіграє ключову роль у процесі комунікації, зокрібна в поетичному дискурсі. Для вираження комунікативної інтенції поети часто використовують експресивні маркери – засоби, які допомагають підкреслити емоційну насиченість та експресивність висловлювання. Використання експресивних маркерів у поетичному дискурсі може бути спрямоване на досягнення різних комунікативних цілей – від підсилення враження від висловлювання до передачі складних емоцій та відчуттів.

Комунікативна інтенція – це мета або намір, що стоїть за мовленням, те, що адресант хоче досягти або передати своєю мовленнєвою діяльністю. В межах поетичного дискурсу комунікативні інтенції мають свої особливості, оскільки метою поезії є не тільки передавання інформації. Зокрема О. Шаповалова у своїй праці «Лінгвістичний аналіз поетичного тексту»

стверджує, що поезія має не тільки інформаційну, а й естетичну функцію. Авторка зауважила, що комунікативні інтенції можуть мати різні цілі: виклик емоційного збудження, передавання ідеї, створення образу або атмосфери тощо. Реалізація комунікативних інтенцій в поетичному дискурсі залежить від авторської мети та культурно-історичного контексту, в якому знаходиться поетичний твір [59, с. 12].

Мовознавиця С. Шабат-Савка у своїй праці «Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтасична реалізація в сучасній українській мові» наголошує, що поняття комунікативної інтенції «виражає мовленнєвий намір, має когнітивне підґрунтя, передає цільові настанови спілкувальників» [61, с. 106].

Наведемо основні цілі комунікативних інтенцій поетичного дискурсу:

- 1) естетичний ефект: поет може ставити за мету створити твір, який би викликав естетичну насолоду у читача або слухача, розкривши йому красу мови та імагінації;
- 2) емоційне збудження: поет може намагатися викликати у читача або слухача певні емоції: радість, сум, туга, сумнів, відчай, любов тощо;
- 3) філософське сприйняття світу: поет може висловлювати свої філософські погляди, ставити перед читачем або слухачем запитання про суть людського існування, про співвідношення людини та природи, про роль мистецтва в житті людини тощо;
- 4) критика: поет може використовувати поетичний дискурс для критики певних явищ чи подій в суспільстві, політиці, культурі та інших галузях життя;
- 5) прославлення: поет може прославляти певні ідеали, людей, події або явища, створюючи образи, які закликають вчитися на прикладі, захоплення та інші позитивні емоції [41].

У поетичному дискурсі поет використовує різні лексичні, граматичні, та стилістичні засоби, щоб досягти своїх цілей комунікативної інтенції. Зокрема поетичний дискурс має багато специфічних граматичних форм та лексичних

одиниць, щоб передати емоції, асоціації, образи та інші елементи, що характеризують поетичний текст. Експресивні маркери, а саме ритм, рима, образи, метафори та інші, допомагають створити особливу атмосферу та транслювати почуття та емоції, які автор хоче передати своєму читачеві.

Ритм – це сукупність упорядкованих змін звукових явищ, які виникають у результаті чергування акцентованих та неакцентованих складів. В поезії ритм може бути одним з найважливіших експресивних маркерів, який допомагає створити певний настрій, підкреслити інтонацію та передати емоційність.

Рима – це повторення звукових явищ на кінці строфи або рядка. Рима може бути звичайною (кінцівка слів повністю співпадає) або півприхованою (тільки приголосний звук співпадає). Рима є експресивним маркером, який допомагає створити мелодійність та запам'ятовуваність поезії, передати емоційність та зміцнити зв'язок між рядками.

Образ – це словесне зображення певного предмета, явища, або ідеї. Використання образів є важливим експресивним маркером, що допомагає передати емоційність та підкреслити значення певного елементу тексту.

Метафора – це перенесення з одного слова на інше, яке з ним не збігається, але має з ним спільні ознаки. Метафору використовують для створення відчуття порівняння та образності в тексті, що допомагає передати емоційність та відчуття автора.

Епітет – це слово або словосполучення, що передає характеристику предмета або явища. Використання епітетів є важливим експресивним маркером, який допомагає передати емоційність та враження від певного елементу тексту.

Гіпербола – це перебільшення характеристик предмета або явища. Використання гіперболи може бути важливим експресивним маркером, що допомагає передати враження та посилити емоційність тексту.

Оксиморон – це поєднання двох протилежних слів або понять у одному висловленні. Використання оксиморонів може бути важливим експресивним маркером, що допомагає передати відчуття протиріччя та конфлікту у тексті.

Анафора – це повторення однакових слів або словосполучень на початку рядків або строф. Використання анафори є важливим експресивним маркером, який допомагає підкреслити важливість певного елементу тексту та передати емоційність [58].

Ці експресивні маркери, а також інші, що використовують в поетичному дискурсі, є важливими засобами, які допомагають передати емоції, створити певну атмосферу та залучити увагу читача до тексту. Використання правильних експресивних маркерів – важлива складова успішного поетичного твору. Крім того, експресивні маркери допомагають передати особливості персонажів, місця подій та інших елементів твору. Їх правильне використання може створити своєрідну атмосферу та зробити текст більш запам'ятовуваним та чуттєвим для читачів.

Отже, комунікативна інтенція та експресивні маркери її реалізації в поетичному дискурсі взаємопов'язані та впливають одне на одного. Комунікативна інтенція може бути передана за допомогою різноманітних експресивних маркерів, таких як метафори, порівняння, гіперболи та інших літературних засобів. Важливо те, що поетичний дискурс відрізняється від інших видів дискурсу тим, що в ньому метафоричне мислення є основою, і це дозволяє поетам виражати свої почуття та емоції в нестандартний спосіб. Тому вивчення комунікативної інтенції та експресивних маркерів її реалізації в поетичному дискурсі – вагомий напрям лінгвістичного дослідження. Цей напрям допомагає краще розуміти процес комунікації в поезії та сприяє розвитку мовної та літературної компетенції.

Висновки до першого розділу

«Експресивність» та «експресивне мовлення» мають спільний корінь – вони обидва виражають виразність мовлення, пов'язану з емоційністю та

почуттями. Утім, мають і деякі відмінності, які визначені їхньою функційною природою та мовними засобами, що використовують для їх вираження. Словникові визначення підтверджують, що експресивність спрямована на створення емоційного ефекту, водночас експресивне мовлення зацентовано на використанні різноманітних мовних засобів для підсилення емоційного впливу та ефективної комунікації. Різні погляди дослідників додають різноманітності до розуміння цих термінів, але узагальнено можна стверджувати, що експресивність вказує на емоційний стан, тоді як експресивне мовлення – це засіб вираження цього стану через мовні засоби, сприяючи ефективній комунікації.

Аналіз стилістичних особливостей синтаксису, проведений на основі праць видатних лінгвістів та дослідників, свідчить про значущість синтаксичних конструкцій у художніх текстах. Виявлено, що синтаксичні особливості не лише впливають на комунікативні властивості творів, але й визначають їх естетичні та ідіостилістичні риси. Аналіз поетичного твору на синтаксичному рівні відкриває можливості для лінгвостилістичних досліджень, особливо при вивченні конотаційного навантаження різних синтаксичних конструкцій та їх впливу на художні образи в мові поезії. Сучасна мовознавча наука активно досліджує різні аспекти синтаксису, зокрема формально-граматичні, семантичні та комунікативні, що веде до поглиблення розуміння мовних структур та їхнього впливу на стиль і експресивність текстів.

Експресію у мовленні визначають внутрішньомовні, психічні та соціальні чинники, а використання експресивних мовних засобів сприяє підсиленню логічно-емоційного змісту повідомлення та вираженню авторського погляду. Експресивний синтаксис, ураховуючи емотивність та образність, стає важливим елементом виразності висловлювань, сприяючи не лише точному вираженню почуттів та думок, але й підвищенню емоційного впливу на аудиторію.

Зазначивши різноманітність інтерпретацій і класифікацій експресивних засобів, можна визнати, що нинішні підходи до вивчення виразності в українській мові дозволяють враховувати різні мовні рівні та стилістичні прийоми. Це робить можливим глибше розуміння природи експресивності в текстах та мовленні загалом.

Комунікативна інтенція в поетичному дискурсі визначається не лише передаванням інформації, а й виконанням естетичних, емоційних та філософських функцій. Експресивні маркери, які використовують у поетичному мовленні, виокремлюють як засоби, що підсилюють емоційну насиченість та експресивність висловлення. Аналіз комунікативних інтенцій у поетичному дискурсі вказує на різноманітні цілі, серед яких варто виділити естетичний ефект, емоційне збудження, філософське сприйняття світу, критику або схвалення. Реалізація цих інтенцій залежить від авторської мети та культурно-історичного контексту, роблячи поетичний дискурс мультифункційним і важливим засобом вираження та сприйняття людського досвіду.

Варто зазначити, що граматичні форми та лексичні одиниці в поезії специфічні, спрямовані на передачу емоцій, асоціацій, образів. Експресивні маркери, а саме: ритм, рима, образи, метафори, гіперболи, анафори – виконують важливу роль у вираженні почуттів автора. Ритм, як сукупність змін звукових явищ, підкреслює інтонацію та передає емоційність, рима сприяє мелодійності та запам'ятовуваності, а метафори допомагають створити відчуття порівняння, образності та емоційності. Зазначені експресивні маркери виступають – потужні засоби, що сприяють ефективному вираженню поглядів і переживань автора.

РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИЧНІ ЕКСПРЕСЕМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

2.1. Іntenція естетичності як домінантна настанова поетичного дискурсу Олександра Олеся

С. Шабат-Савка вважає, що поезія, будучи однією із форм словесної творчості, основна функція якої полягає в змалюванні дійсності (явищ, фактів, образів – зображення життя у всіх його виявах), є ще й «результатом особистісного прийняття світу, авторською інтерпретацією та творчим переосмисленням певних подій і прагнень, бажань усе це відтворити в конкретній формі – строфічній, верлібровій або ж деструктивній» [59, с. 275].

Мова, використана в поетичних творах, має свої особливості порівняно з мовою інших літературних жанрів, як проза. Граматичні та синтаксичні конструкції у поезії можуть відрізнятися не тільки від розмовних, але й від прозових загалом. Для досягнення експресивності в поезії, мовні правила мають підлягати певним змінам, які дають автору «свободу» у використанні мовних одиниць. У поетичному тексті автор використовує специфічну будову речень, щоб представити свою суб'єктивну систему, використовуючи різноманітні способи вираження завдяки інтенційним авторським засобам. Це призводить до концентрації, стислості та емоційної напруги тексту [8, с. 5].

У поетичних текстах всі мовленнєві елементи мають значення, а формальні елементи мови отримують новий семантичний зміст. О. Потебня розпочав лінгвістичне дослідження віршованого мовлення і надав значущого внеску в розуміння поетичної мови. Він виділив три основні елементи в поетичному слові і творі: зовнішню форму, значення та внутрішню форму. Ці елементи взаємодіють і допомагають створювати поетичну експресію [1].

Основною характеристикою поетичного тексту є його подвійна природа як мовлення та мистецтва. Він використовує словесно-образну форму, що відрізняє його від інших жанрів мовлення. Поетичний текст порушує норми традиційних мовних жанрів, що зумовлено його мистецькою природою.

Відповідно до думки Н. Гучинської, проза більш пов'язана з нехудожнім мовленням, в той час як поезія є проявом «чистого мистецтва». Це означає, що в поетичному тексті використовуються мовні засоби, які мають художню цінність і служать для створення образів та відтворення емоцій [5].

Поетичний синтаксис, підпорядкований загальним законам смислу, логіки, органічно вплітається в цілість поетичних структур, сприяє єдності форми і змісту. Письменник може відхилитись від усталених норм, і тому поетичний синтаксис надає можливість використовувати різноманітні засоби висловлювання, які не завжди відповідають традиційним нормам.

У сучасних студіях поетичного мовлення домінують визначення стилістичних функцій синтаксису у творенні художніх образів в тексті, підпорядкування синтаксичної організації змісту психологічному стану ліричного героя або персонажа твору та встановлення естетичних виявів синтаксичних одиниць.

Олександр Олесь – поет, який вибудував власний світ слова й почувань. Час довів, що цей світ, в якому «з журбою радість обнялась», не чужий нам, сучасникам. У своїй творчості він майстерно використовував різноманітні можливості мови, створював образи, досконало та емоційно відтворював своє бачення природи та людського буття, їх основну мету на цій Землі. Для того, щоб виразити свої ідеї у поезії, поет вміло користувався окличними реченнями, що забезпечувало їй виразність, оригінальність та емоційність.

Чи не найважливішою рисою мистецтва мови вважається її синтаксична система. Характерною рисою синтаксичної індивідуальності стає організація, якою художник позначає кожен свій твір з усієї його творчої спадщини. Використанням складних синтаксичних одиниць Олександр Олесь майстерно створює поетичний мовно-стилістичний малюнок. Митець активно використовує різноманітні мовно-стилістичні засоби. Поет звертається до простого, складного та неускладненого речення, крім того, апелює і до складних синтаксичних одиниць.

Твори Олександра Олеся органічно засвоїли новітні світові та українські тенденції культурного процесу в напрямку міфологізації, що свідчить про потяг до синтезу мистецтв. Синтез мистецтв, що чітко окреслено у творчості митця, впливав із глибин примітивного синкретизму, в якому в зародковому стані містив різні мистецтва. Для багатогранного зображення дійсності Олександр Олесь, як і інші письменники початку XX століття, активно використовував виразні засоби музики, живопису, танцю тощо.

Малярський складник творчості Олександра Олеся виявляється в його живописному сприйнятті довкілля. Захоплення красою природи дозволяє поетові створювати колоритні пейзажі, які займають провідне місце в пантеїстичній ліриці письменника, слугують важливим компонентом у ряді робіт майстра. Спорідненість художньої творчості поета з образотворчим мистецтвом найкраще виражено в жанрових утвореннях, спільних для обох видів мистецтва – пейзажу та портрета.

У творчості Олександра Олеся однією з найяскравіших словесно-образотворчих та ідейно-виражальних засобів є колір. Поряд з культурою стихій автор спирається на колірні поєднання картини світу. Індивідуалізація творчої манери письменника за допомогою колоритної картини світу, на думку В. Беянина, Л. Виготського, викликана, насамперед, психологічною характеристикою митця. На основі самохарактеристики письменника, спогадів його сучасників, спостереження літературознавців Олександра Олеся можна віднести до екстравертів [27].

Для людей цього психологічного типу першочерговим є зображуваний об'єкт, щодо якого висловлюється почуття, тому колірний світ барвистий і провідне місце в ньому посідають хроматичні кольори. Концептуальними для письменника є білий, червоний і чорний кольори у всіх відтінках. Колірна гама творчості поета, на думку О. Рисака, в контексті історичного розвитку зазнала певних модифікацій. Якщо в перших колекціях найпоширенішими кольорами були сріблястий, синій і білий, то потім на передньому плані з'являється червоний колір, причому в досить інтенсивному прояві [43, с. 359].

Експресивність у мовотворчості письменника – важливий складник, що дозволяє передати не лише зміст, але й емоційний настрій, настрої персонажів, атмосферу твору.

Експресивна лексика формує суб'єктивно-модальний план тексту через певні контексти (висловлювання), що становлять основу структурно-сміслової організації поетичного мистецтва автора. В аспекті текстових функцій, експресеми беруть активну участь у моделюванні явищ синтагматичного характеру, до складу яких входять фігури мови, що складаються зі спеціальних синтаксичних організаційних висловлювань для досягнення відповідної виразності та образного ефекту.

Експресеми як образотворчі засоби художнього мовлення в спеціально організованих контекстах передусім забезпечують індивідуально-авторську манеру вираження, тяжіння до несподіваного найменування осіб, предметів, ознак, дій, процесів, станів тощо, їх нове кваліфікування.

Експресеми синтаксичного плану – вигуки і частки – слугують своєрідними суб'єктивно-модальними формами. Вигуки виконують важливу комунікативну функцію, суть якої полягає в тому, що вони беруть участь у створенні таких оцінно-модальних планів висловлення, як позитивна чи негативна реакція мовця на певну ситуацію або вираження мотивації, характеристики дії, процесу чи стану [44, с. 338].

Розробляє концепцію характеру вигуків в українському мовознавстві І. Вихованець [12, с. 34–40]. У його концепції речень вигуки співвідносяться з логічною основою речення – це судження, що має в собі словесно невиражену, неявну основу. Проте їхня природа речення має свої особливості, які виявляються насамперед у тому, що вигуки, які виражають емоції мовця, лише побічно пов'язані з судженням.

Незважаючи на морфологічну нечленованість і синтаксичну ізольованість (несумісність з іншими словами), вигуки не є граматичними одиницями, оскільки самі виступають як ціле нечленороздільне речення. Вигуки згущеної форми представляють позицію речення в тексті. Для них

характерна загальна фіксація на вираженні суб'єктивного стану мовця, його почуттів і волевиявлень, а також функція синтаксично нечленованого речення [12, с. 39].

Переважна спрямованість вигуків у сфері мовлення визначає їх суб'єктивність семантики, що виявляється в тому, що вони функціонують як мовні знаки вираження індивідуального ставлення мовця до ситуації, викликане насамперед почуттями і волею. Вигуки є узагальненими мовними знаками для вираження почуттів і волі мовців, їх суб'єктивне ставлення до об'єктивного світу. Характерно, що різні відчуття, які передають вигуки, – це наслідок контекстуального середовища, впливають із ситуації мовлення. Оскільки семантична своєрідність вигуків виявляється лише в конкретній мовленнєвій ситуації, то це свідчить про відносність їх семантики.

Похідні або первинні вигуки беруть активну участь у структуруванні експресивних висловлювань, а також одиниці, що відповідають словам повноцінних частин мови та морфемних слів: *от горе!*, *о горе!*, *горенько мені!*, *ой лихо ж моє!*, *ох лихо моє тяжке!*, *оце так лихо!*, *лиха година!*, *йй-Богу!*, *йй-Бо!*, *йй же Богу!*, *боронь Боже!*, *Боже збав!*, *Боже ж мій!*, *ой Боже ж ти мій,* *Боже!*, *Боже ж мій,* *Боже!*, *Боже ж мій милий!*, *о Боже ж мій милий!*, *nene моя!*, *ненечко моя!*, *ох nene ж моя ріднесенька!*, *матінко моя!*, *ой (ох) матінко моя рідна!*, *біда та й годі!*, *кат би його побрав!*, *та ну!*, *от тобі й маєш!*, *от тобі й раз!*, *от тобі й на!*, *де там!*, *куди там!* *та ін.*

Емоційної виразності, сильних внутрішніх авторських переживань, відчаю та неспокою додають вигуки у рядках:

«Ти не чуєш? Спиш ти, може?

*Ти холодна! **Боже, Боже,***

*Ти замерзла! **Боже мій!***

***Боже, Боже,** що це з нею?*

Мавко, Мавко, на кирею

Вітер гуглю принесе» [40, с. 225].

Вигуки передають надзвичайно широкий спектр емоцій та почуттів, але це не лише самі вигуки, а й контекстне середовище та відповідна інтонація, що вказує на контекст зумовленість їх значень. Тому І. Вихованець та К. Городенська вважають, що значення вигуків контекстуально обумовлені [12, с. 381]. Активне використання в мовному процесі спілкування дає змогу трактувати вигуки як мовні одиниці, що фіксують вираження почуттів і емоцій, які існують так само реально, як і матеріальний світ, оскільки виникають у мовця переважно під впливом об'єктивних факторів і також мають значення для пізнання світу [35, с. 15].

Більшість вигуків, особливо первинних, неоднозначні. Особливо багаті семантикою емоційні вигуки, які часто є суб'єктивно-модальними формами в реченні або вживаються як індивідуальні неартикуловані комунікації. Залежно від семантики контексту та інтонації вони виражають різні емоції та почуття чи волю мовця. За допомогою емоційних вигуків передається радість, захоплення, піднесення, смуток, туга, горе, жалість, жах, страх, переляк, презирство, огида, осуд, докір, обурення, презирство, гнів, образа, досада, співчуття, жаль, вагання, сумнів, рішучість, відчай, безнадійність, впевненість, насмішка, іронія тощо.

Як засіб вираження суб'єктивної модальності в реченні вигуки виражають різні прояви станів і почуттів. Цю емоційно-експресивну функцію виконують первинні (непохідні) вигуки, які поширені в українській розмовній мові та засвідчені словниками (*агов, ай, ах, гей, ех, о, ой, ох, ого, тю, тьху, цур та інші*).

У мовостилі Олександра Олеся непохідні вигуки – найчастіше вживані:

«Влетів, упав і більше не жиє...»

«Ах, і раніш не знав, що життя не буде...» [39, с. 206];

«Гей, зелена Полонино,

Чи збулася ти зими?

Вьо, худобо! Гей, маржино,

На шовкові килими!» [39, с. 217];

«*Ой сестриці, ой братики милі,
Прокидайтесь, співайте пісні*» [39, с. 219];
«*Ісусе! Ісусе! Вмирають лілеї...*
О, змилуйсь над ними хоч Ти...» [39, с. 224];
«*О мечу мій, о Орлеанська Діво!*
Навік я вірний лицар твій» [39, с. 266];
«*О, коли б я міг тепер сміятись!*» [39, с. 287].

У поетичному мовленні Олександра Олеся синтаксичні експресеми також можуть виражати захоплення, гордість, горе, тугу, страх, обурення, презирство, зневагу та ін. Активновживаним експресивним засобом у творчості Олександра Олеся є окличне речення. На думку М. Плющ, граматичними засобами оформлення окличності є:

- 1) інтонація, що передає різні почуття;
- 2) вигуки;
- 3) окличні частки вигукового, займенникового і прислівникового походження [44, с. 329-330].

За словами Г. Навчук, емотивна функція мови, що проявляється через окличні речення, виявляється в різних мовних одиницях, як на сегментному, так і на супraseгментному рівнях. Серед сегментних мовних одиниць можна виділити частки, вигуки, займенниково-прислівникові слова, звертання, які найбільше сприяють утворенню окличних речень. У свою чергу, до одиниць супraseгментного рівня можна віднести інтонацію, повторення та порядок слів у реченні [38, с. 8].

2.2. Окличне висловлення в аспекті синтаксичних експресем

За характером експресії речення поділяються на окличні та неокличні. Окличними, за визначенням А. Загнітка, є речення, «у яких сконденсовано емоційно-експресивне забарвлення, передається емоційно-почуттєвий стан мовця» [23, с. 31]. На основі проведеного аналізу ми виділили типи синтаксичних експресем, до складу яких входять сегментні мовні одиниці:

1. Окличні експресиви з частками та займенниковими й прислівниковими словами.

Функції часток, які вживаються в окличних реченнях поезії Олександра Олеся, полягають в підсиленні виражених іншими мовними засобами емоцій або у формуванні емотивного значення. Ці частки є формальними синтаксичними маркерами речень такого типу. Займенникові та прислівникові слова, втрачаючи первинні значення, беруть участь у побудові спеціальних конструкцій, зокрема риторичних питань і номінативних власне-окличних речень. Їх семантика наближена до значень часток:

«Яка краса: відродження країни!

Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,

Мовчали десь святі під попелом руїни,

І журно дзвін старий по мертвому гудів» («Яка краса: відродження країни!») [40, с. 110].

«Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...

Не надивився я ні на зелену землю,

Ні на далекі сині небеса» («Як жити хочеться!») [40, с. 387].

Особливо виразними є поезії, у яких використано ще один прийом експресії – повтор. Повторення окличних речень з підсилювальною часткою **як** відтворює в поетичних рядках поета його захоплення, щасливі, радісні відчуття:

«Як в чеканні б'ється серце!

Ти ідеши, як день блискучий!

Все радіє навкруги,

Все впилося очима в сонце,

Все співає йому гімни,

Простяга до його руки...

Як радіє, квітне серце!

Ти проходиши... ніби вечір...

Там, на заході, ще день,

*Там ще небо в барвах грає,
А на сході вже, як демон,
Чорна ніч розкрила крила...*

Як щемить у щемках серце!» («Ти з'являєшся, як ранок...») [40, с. 41].

Прислівникові слова **стільки, скільки** підсилюють експресію поетичного мовлення і вносять відтінок міри та ступеня художньої дії, відтвореній у поетичній оповіді, напр.:

«Хочу я троянди, що цвіте в саду...

Скільки я для неї дивних слів знайду!» («Хочу я троянди, що цвіте в саду...») [40, с. 404];

2. Окличні речення з **вигуковими** компонентами.

Вигуки, які пов'язані з вираженням емоцій, можуть виконувати не лише спеціалізовані (однозначні) семантичні функції, але й передавати широкий спектр емоційних значень і відтінків, залежно від того, як вони вживаються в текстовому контексті і їхній інтонації.

«О ніч чудовна і чудова!

Ще вчора сівсь сніг рясний, —

Сьогодні ж теплінь, і понова,

І проріст трав, і день ясний...» («О ніч чудовна і чудова!») [39, с. 7].

Емоційно виразними є конструкції поетичного мовлення поета, в яких поєднано вигук **ах** та прислівникове слово, що вжите у функції підсилювальних часток **як, який**, напр.:

Ах, як стогнали ми, **як** плакали в вигнанні,

Який тягар з нас кожний ніс!

Моря б повстали з наших сліз,

Затихли б бурі в нашому зітханні («Ах, як стогнали ми, як плакали в вигнанні...») [39].

Зазвичай вигукові компоненти вживають у реченнях-звертаннях, поширених образними поетичними епітетами, напр.:

«О слово рідне! Орле скутий!

Чужинцям кинуте на сміх!

Співочий грім батьків моїх,

Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!

Музика зір блакитнооких,

Шовковий спів степів широких,

Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!

Ні, сонцем стань! вгорі спинися,

Осяй мій край і розлетися

Дощами судними над ним» («О слово рідне! Орле скутий!») [39, с. 113].

Вигуківий компонент *гей* вживають в окличних реченнях, у яких виражають заклик, наказ:

«Гей, до зброї! Бийте в дзвони!

Будьте смілі, як дракони!

Всіх гукайте,

Всіх скликайте —

Хай гудуть, як громи, дзвони...

Хто там ззаду? —

Кулю гаду!

Хто там ззаду?..» («Три менти») [40, с. 98].

Повторювані експресивні синтаксичні засоби — окличні речення, до складу яких входять вигуківі компоненти, — підсилюють емоційність поетичного мовлення Олександра Олеся:

«О дивний мент, о дивний час!

Весь Всесвіт дивиться на нас.

Сам Бог над нами став, здається,

І чуть, як Боже серце б'ється...

О дивний мент! О дивний час!

Нехай же він запалить вас

І вам сплете вінки лаврові

На полі честі, полі крові» («О дивний мент, о дивний час!») [49, с. 541].

3. Окремим типом виділяємо окличні речення – **звертання**.

В окличних реченнях звертання слугує засобом вираження емоцій та суб'єктивного ставлення до співрозмовника, а іноді містить його емоційну оцінку.

«Іду... Усім чужий, далекий...

*Ніхто не скаже: «**Брате мій!**»*

Ніхто руки мені не стисне

В землі холодній і німій» («Схилив я голову і йду поволі») [40, с. 512].

«Ось-ось прийду до хатоньки моєї,

Де мати жде мене й не жде,

*Я скрикну «**Матінко!**» до неї,*

Вона на груди упаде» («Моїй матері») [40, с. 108].

«Тихо, тихо сховає білий лебідь кров'ю,

То, здавивши рани, крила рознімав...

*І в знесиллі бився... **Зграє лебедина!***

Чи хто-небудь в небі лебедя згадав?» («Лебідь») [40, с. 362].

4. Окличні речення, структура яких ускладнена **порівняльним зворотом**.

Порівняльні звороти можуть ускладнювати структуру окличних односкладних безособових речень і виражати безвихідь, смуток, розпач, напр.:

*«**Тут, як в труні, нема життя!***

Болять лише криваві рани,

Та плаче в грудях каяття,

Що кинув ти свій край коханий» («Уймають болі єдині сни...») [40, с. 517].

5. Окличні речення зі **вставними компонентами**.

Вставні конструкції у структурі окличних речень передають додаткове повідомлення в основний зміст поетичної оповіді. Ці додаткові повідомлення мають різноманітну семантику. Так, вставна конструкція **як на сміх** виражає дещо іронічне ставлення автора до повідомлюваного:

«І вгледіли айстри, що вколо — тюрма...

І вгледіли айстри, що жити дарма, —

Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,

Засяяло сонце над трупами їх!..» («Айстри») [40, с. 24].

6. Окличні речення, що виражають **наказ**.

З-поміж синтаксичних структур з інтенсивним вираженням емоцій, крім стилістично маркованих граматичних варіантів, виділяємо структури, що виражають значення наказу.

Значення наказу можуть передаватися односкладними означено-особовими окличними реченням з головним членом – дієсловом у наказовому способі, напр.:

«І скільки вас в борні розбилось об граніти,

І скільки вас сконало серед мук, —

Але і смерть була безсила вас спинити

І вбить ваш вільний дух.

Летіть!.. Коли ж ви будете бенкет справляти,

Згадайте мертвих словом жалібним...

І наперед, ніж келих сповнений підняти,

Ударте в дзвін по ним!» («Лебедині зграї») [40, с. 55];

«Як іскра ще в тобі горить

І згаснути не встигла, —

*Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла» («Чари ночі»)* [40, с. 43];
*«Постій — не йди! Нащо питати,
Чи можу стати я твоїм...
Синіє ніч, і ночі шати
Горять в розводі золотім» («Постій — не йди! Нащо питати...»)* [40, с. 282].

Окремі такі конструкції стали афористичними. Йдеться про такі синтаксичні експресеми:

*«Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
“Цілуй, цілуй, цілуй її, —
Знов молодість не буде!» («Чари ночі»)* [40, с. 43];
*«Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмелій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся» («Чари ночі»)* [40, с. 43].

Категоричний наказ виражено окличним складнопідрядним реченням умови з вставним компонентом:

*«Коли ж, зотлівши у провіні,
Додому вернеться в свій край,
О друже-брате, не питай:
Умри, як можеш, на чужині!» («Хто в час пожежі край свій
 кине...»)* [40, с. 518].

7. В окрему групу виділяємо окличні односкладні **номінативні речення** та **неповні еліптичні речення**. Способом вираження головного члена номінативних речень слугують іменні конструкції. Такі речення «стверджують буття предмета або явища і мають головний член, виражений іменником у називному відмінку або

сполучення слів з прямим відмінком у центрі» [47, с. 158]. Еліптичними ж є такі неповні речення, у яких уява про пропущений член речення безпосередньо встановлюється із власного змісту та будови, насамперед зі значення та форми синтаксично залежного слова [24]. Цьому типу характерне пропущення лише головного члена речення і воно завжди стосується двоскладного. Приклади таких речень у поетичній мові Олександра Олеся є глибоко емоційними й виразними:

«Праворуч — сонце і пожежі!

Палають гір високих вежі,

Палають хвилі вогняні,

І хмари в димі і огні» («Заходить сонце») [40, с. 325];

«Стрепенулась згряя, закричала біла:

«Тут гниле повітря, тут вода гнила!..

А над нами сонце, небо, простір, воля!» —

І ганебно спати більше не змогла» («Лебідь») [40, с. 363].

Часто головні члени таких структур виражені оцінними іменниками з виразною позитивною чи категорично негативною семантикою, як **щастя, розпач, прокляття, ганьба** тощо:

«Вся земля миліша раю...

Шум, пісні і щастя скрізь!

Я дівлюся, я ридаю,

Я не бачу із-за сліз» («Солов'єва пісня ллється») [40, с. 273];

«Прокляття, розпач і ганьба!

Усю пройшов я Україну,

І сам не знаю, де спочину

І де не стріну я раба» («Прокляття, розпач і ганьба!») [40, с.190].

8. Окличні речення з повторами лексичних елементів.

У таких окличних конструкціях прийом повтору лексичних елементів значеннєво посилює, підкреслює емоції, акцентує увагу на певній частині поетичного висловлювання:

*«Чайки, чайки! Тоді не треба плачу,
Коли іде боротьба за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу
І сонця жданого блискуче вороття»* («Яка краса: відродження країни!») [40, с. 111].

9. Окличні питальні речення

Окремо в поетичній мові Олександра Олеся вирізняються експресивні структури, які за метою висловлювання питальні, проте за емоційним забарвленням – окличні речення. Такі конструкції поетичного мовлення часто вживає автор для увиразнення питального наміру, для більш ефектного способу передачі власних емоцій та емоцій ліричного героя. Такі структури маркуються графічно – у кінці ставиться одночасно знак запитання й знак оклику. Поєднання сполучення двох розділових знаків реалізує експресивність поетичного дискурсу, його емотивність:

*«Чого твої руки тремтіли,
Чого ти тремтіла уся?!
І роки уже пролетіли,
А й досі не знаю ще я»* («Ти зовсім мене не кохала...») [40, с. 63];
*«Ти зовсім була не вродлива
І завжди, як вечір, смутна...
Чого ж ти з усіх моїх милих
У серці осталась одна?!»* («Одну я любив за веселість...») [40, с. 207].

Крім конкретних запитань, такими конструкціями зазвичай оформлено риторичні запитання:

*«З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх.*

І з дивним ранком ніч злилась,

І як мені розняти їх?!» («З журбою радість обнялась...») [40, с. 23];

«Знай, — те ж колись і з людьми буде...

О краю мій, коханий краю,

Коли ж це стратив я життя?!» («Коли я вмер — забув, не знаю...») [40, с. 458].

Насамкінець хочемо відзначити, що поетичне мовлення Олександра Олеся відрізняється широкою палітрою експресивних засобів, поет вдало використовує окличні речення, комбінуючи їх та створюючи вірші на їх основі. До прикладу, в поезії „Рідна мова в рідній школі” використано окличні компоненти художнього поетичного мовлення, які представлені номінативними реченнями, складнопідрядними з підрядними умовними, міри і ступеня, окличними реченнями з повторюваними компонентами тощо, наприклад:

«Рідна мова в рідній школі!

Що бринить нам чарівніш?

Що нам ближче, і миліш,

І дорожче в час недолі?!

Рідна мова! Рідна мова!

Що в єдине нас злива, —

Перші матері слова,

Перша пісня колискова,

Як розлучимось з тобою,

Як забудем голос твій,

І в вітчизні дорогій

Говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,

Легше гори нам нести,

Ніж тебе розіп'ясти,

Наша мова, наша мати!» («Рідна мова в рідній школі!») [40, с. 284].

З-поміж поезій Олександра Олеся вирізняється вірш «В роковини Шевченка», який також рясніє окличними конструкціями, різними за будовою та засобами ускладнення, які вживаються поряд з риторичними питальними структурами. За допомогою цих окличних речень автор передає розпач, смуток, скорботу, вболівання за майбутнє України тощо:

***«Якими дужими громами
Пророчий голос би гримів,
Якими буйними річками
Котивсь, шумів би його спів!?
Які б вінки він сплів героям
І як уславив би їх чин?!
Він грав би в сурму перед боєм,
Боровся б сам серед руїн.
А як оплакав би могили,
Яких би квітів насадив!..***

***Як в душу б він заглянув кожному,
Як кожний біль би наш відчув.
Він влив би міць переможну,
Серця б він вірою натхнув!***

***Він тут би був!
Орел крилатий
Не зміг би стерпіти ярма,
І як би там він міг співати,
Коли вітчизна вся німа!!!»*** («В роковини Шевченка») [40, с. 521].

Експресію у вірші посилює тричі повторюваний знак оклику – вияв графічної деструкції. Деструкцію трактують як мовностилістичний прийом,

пов'язаний з внутрішньотекстовими суперечностями свідомого характеру, тобто такими, що одночасно відповідають авторським інтенціям й орієнтовані на реципієнта [50, с. 87]. До графічних засобів деструкції також уналежнюють відсутність пунктуації, літерне виділення, усунення відступів між словами та ін.

Фігура **парцеляції**, яка виявляє емоційність, певну фрагментарність чи навіть колаж експресії, також вписується в творчості Олександра Олеся.

«Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...» [40, с. 387].

Окрім зазначених вище емоційних станів, у поезії Олександра Олеся окличними реченнями може передаватися значення сподівання, надії, віри у краще майбутнє свого народу:

«Я вірю в диво! Прийде час, —

І вільні й рівні стануть люди

І здійснять мрії всі ураз!» («О ніч чудовна і чудова!») [40, с. 35].

Отже, окличні речення як синтаксичні експресивні засоби широко представлені в поетичному мовленні Олександра Олеся. За допомогою цих конструкцій автор передає розлогу гаму власних почуттів та відчуттів й відтворює емоційні й почуттєві стани ліричного героя.

2.3. Риторичне запитання – фігурально-риторична конструкція

Риторичні запитання становлять особливу фігуру риторики, яку використовують для залучення уваги читача до конкретної ідеї або деталі тексту. Це питання, які не потребують відповіді, але вони створюють ефект розмірковування та звертають увагу до тексту. У своїх творах Олександр Олесь активно використовував цю фігуру, що давало змогу йому зосередити увагу читача на певних моментах та підсилити ефект від прочитаного. Аналіз риторичних запитань у поезії письменника має важливе значення для розуміння художнього стилю автора, впливу його творчості на літературну традицію.

Поетичний дискурс, будучи текстовою синтаксичною організацією, детермінує інтенції естетичності, які увиразнюють прагнення автора передати метафорично-образне сприйняття світу, реалізувати безпосередній вплив на читача з оперттям на синтаксичні експресеми – фігурально-риторичні конструкції, які становлять релевантні засоби «оздоблення й орнаментальності тексту» [25, с. 307]. Синтаксичні експресеми слугують одними із виразних маркерів у творчості Олександра Олеся. Релевантними для поетичного дискурсу письменника варто вважати риторичні запитання – маркери інтенцій естетичності, які «створюють образний, змістово-естетичний ефект спілкування, акцентують увагу на важливій інформації, репрезентують високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та образність» [56, с. 286]. Варто зауважити, що такі конструкції, маючи функційну форму питання, виконують іншу функцію, зокрема в аналізованій поезії вони увиразнюють мовостиль автора, употужнюють його емоційно-чуттєву сферу: любові до батьківщини, пристрасні заклики до боротьби, філософські міркування, особистісні почуття та переживання.

Різні концепти наявності риторичних запитань у творчості Олександра Олеся описували Л. Семененко, І. Чернова, С. Шабат-Савка, Ю. Шевель. Зокрема Л. Семененко, досліджуючи концепт кохання в поезії автора, зазначила, що тематика таких питань доволі різноманітна, при цьому основними є ті, на які не знаходить відповіді ліричний герой [39, с. 348]. Такими є рядки: *«Ти зовсім мене не кохала, А я був повинен забуть... Чого ж ти так тяжко зітхала В той час, як збирався я в путь?.. Чого твої руки тремтіли, Чого ти тремтіла уся?! І роки уже пролетіли, А й досі не знаю ще я»* [39, с. 85]. На наш погляд, у цих рядках ліричний герой спочатку надає відповідь (*«Ти зовсім мене не кохала»*), яку потім піддає сумнівам і намаганням переконати кохану в протилежному, що реалізується риторичними запитаннями. Простежується лінія зречення від кохання (*«А я був повинен забуть»*) до останніх пошуків надії на його існування.

Концепт кохання, виражений риторичними запитаннями, наявний у багатьох творах Олександра Олеся. Зокрема з метафоричним паралелізмом почуття кохання змальовано у рядках: *«Чому з тобою ми не хвилі? Удвох за руки б ми взялись І в край щасливий полетіли, Де ждала нас любов колись»* [39, с. 87]. У наступному вірші, також інтимної лірики, автор реалізує у риторичних запитаннях, на наш погляд, прийом оксюмору, звертаючись спершу до коханої ніжно, а потім грубо: *«Невже твої уста-коралі у моря щастя я знайду?... Невже твої гадюки-руки Мене як лози, обів'ють?...»* [39, с. 141]. Такий самий художній троп наявний у вірші *«З журбою радість обнялась В сльозах як в жемчугах мій сміх І з дивним ранком ніч злилась І як мені розняти їх?!»* [39, с. 52]. При цьому риторичне запитання стосується не тільки останнього рядку вірша, а й першого – оксиморонного. Тобто таке запитання постає певним підкріпленням продовженням цього тропу, яке акцентує увагу на неможливості роз'єднати ці, здавалось би, непокєднувані явища.

У відомому вірші «Чари ночі», головна думка якого «ловити летючу мить життя», застосовуючи риторичні запитання, Олександр Олесь закликає: *«Чому ж стоїш без руху ти, Коли весь світ співає?»* [39, с. 57]. Ліричний герой ніби намагається збурити увагу адресата, він звертається до нього, як до свого, на «ти», після чого дає настанову: *«Налагодь струни золоті: Бенкет весна справляє»* [39, с. 57].

Вірш «Взгледіти щастя, зомліти, осліпнути...» містить риторичне запитання з іронічним звертанням до Бога: *«Боже веселий! Чи зміг би ти вигадать Муку ще більшу, гіршу, тяжчу?!»* [39, с. 85]. Ліричний герой, будучи невдоволеним своїм життям, іронічно гіперболізує, що гіршої долі, ніж у нього, не вигадать, запитуючи у Бога, докоряє йому за свої муки.

Заперечення реальності виражено риторичним запитанням у вірші «Прокляття, розпач і ганьба». У наступному рядку ліричний герой настільки не може та не хоче вірити у дійсність, яка суперечить його ідейним цінностям, що починає губитись у ній, нав'язуючи собі, що це сон: *«Зректись себе,*

забуть ім'я, Всесвітнім соромом покритись І, не соромлячись, дивитись, – Це дійсність, сон? – не знаю я...» [39, с. 152].

Вірш «Три менти» Олександра Олеся насичений злістю автора до кривдників українського народу. Спершу ліричний герой закликає людей ховатись, намагаючись оберігати їх: *«Нахиляйтесь, Пригинайтесь: Може, мимо пройдуть звірі... Тихше, тихше – Хто це дише?»* [39, с. 105]. Після цього він плавно переходить до заклику боротьби з ворогами народу: *«Хай гудуть як громи, дзвони... Хто там ззаду? – Кулю гаду! Хто там ззаду?..»* [39, с. 105]. Наведені риторичні запитання автора формують уявлення реальних прямих запитань як в риторичному діалозі. Це відбувається на основі субстанції риторичної комунікації: адресант (автор, ліричний герой) та український народ. Ліричний герой ніби говорить з народом, проте у вірші нема репліки другої сторони (народу). Однак людина, на наш погляд, будучи складником цього народу, є його частиною, тому герой говорить тут діалогічно – у ньому говорить його «Я» особистісне та народницький дух, до якого він звертається, яке живе глибоко у ньому всередині та у кожного патріота. Тому це звернення-заклик ліричного героя до пробудження народницького духу: *«Гей, до зброї! Бийте в дзвони»* [39, с. 105].

У вірші «Везли їх зраних в борні» риторичне запитання становить завершальну крапку ідеї твору. Прості селяни, приречені безпідставно на страту, їхали в борні з солдатами, прощаючись з життям, *«з полями, луками...»*. І хтось з перехожих чужих людей насміхавсь і вкинув: *«А що, голубчику, попавсь?»* [39, с. 146]. Це не те риторичне запитання, яке не потребує відповіді, бо зрозуміле, це не метафоричне питання, це репрезентовано як викид чогонебудь з уст ворога, який не варто сприймати, лиш пропустити мимо вух, який не змінить у людській свідомості власної ідейності. Автор цим риторичним питанням, на наш погляд, хотів донести той факт, що такі викиди словесного бруду ворогів народу не здатні зламати його ідейну міць. Так, ці селяни їдуть на страту, проте вірш обривається саме на цьому риторичному запитанні, що може бути своєрідною формою протесту ліричного героя не відповідати та не

коментувати це, як те, що не має сенсу, бо основна ідея непорушно живе у кожному справжньому патріотові своєї нації. Олександр Олесь зробив такий різкий обрив вірша на цьому риторичному запитанні як натяк реципієнту на основну ідею твору, як потребу її самотійно осмислити.

Вірш «Лебідь» Олександра Олеся має сильний посил і знову ж таки завершується риторичним запитанням. Проте у цьому вірші, вважаємо, автор детально розкрив проблему та ідею, тому останній рядок з риторичним запитанням є сумним завершенням як вірша так і життя того пораненого лебедя, який лишився на самоті зі своїм болем. Ліричний герой запитує: «*Чи хто-небудь в небі лебедя згадав?*» [39, с. 272]. Автор апелює до того, що, будучи на волі, живучи прекрасним життям, ми забуваємо про тих, хто лишився померати, прагнучи цього життя, борючись за нього. Він повчає тому, що і з-поміж своїх можна бути самотнім.

Фігурально-риторичні конструкції наявні також у вірші «Коли я вмер – забув, не знаю...». Ліричний герой звертається до рідного краю: «*О краю мій, коханий краю, Коли ж це стратив я життя?!*» [39, с. 611]. Це своєрідний екзистенційний підсумок ліричного героя, якому здається, що він мертвий, можливо не стільки фізично, як духовно. Він відчуває свою душу мертвою, яка як-то поринула у забуття: «*Як мертвий я лежу в труні, Лежу; Не чуючи пророків І не палаючи в огні?...*» [39, с. 611].

Один із віршів Олександр Олесь присвятив роковинам Тараса Шевченка. У ньому він ставить таке риторичне запитання: «*Одно питання мимоволі Весь час в думках моїх встає: Чому не вгледів він сонця волі, Чому тепер він не жиє?*» [39, с. 45]. Риторично запитуючи, ліричний герой сильно жалкує за тим, що Україна втратила такого генія нації. Він акцентує на тому, що Шевченкове слово, його повчання має вагоме значення для українського народу: «*Якими дужими громами Пророчий голос би гримів, Якими буйними річками Котивсь, шумів би його спів!? Які б вінки він сплів героям І як уславив би їх чин?!*» [39, с. 45]. Ліричний герой розмірковує, що було би якби Шевченко жив би у той

час: *«І де б він був? Чи на засланні, Серед неораних степів, Чи разом з нами на вигнанні – ділив би сльози і тернів»* [39, с. 45].

Вірш Олександра Олеся «Яка краса: відродження країни!» репрезентує риторичним запитанням алегоричну ідею свободи та незалежності: *«З яких ясных країн чайки ці налетіли, Що вміють ніжно так і плакати, і жаліть?...»* [39, с. 67]. Чайки і є тим символом свободи, провісником незалежності країни. При цьому ліричний герой запитує з яких країн вони налетіли, натякаючи на те, що український народ уперше відчує подих свободи своєї країни, що довгоочікувана мить, яку так давно чекали і яка десь там на горизонті: *«вже дивний відблиск бачу І сонця жданого блискуче вороття»* [39, с. 67].

За нашими спостереженнями, у риторичних запитаннях письменника наявні мотиви сумніву, жалю, намагання переконати себе чи когось, звертання до когось, заклику, повчання. Окрім цього, риторичні запитання мають художню багатогранність, створювану метафоричністю, паралелізмом, оксюмороном, іронією, іронічною гіперболізацією, алегорією. Завершені деякі вірші влучними риторичними запитаннями, які підкреслюють їхню ідею та вияскравлюють прагнення автора донести її читачу й активізувати його до роздумів.

Висновки до другого розділу

Отже, специфіка реалізації експресивності у мовотворчості Олександра Олеся полягає у вмінні використовувати різні засоби мови для прояву своїх почуттів, емоцій, думок. Це можуть бути як лексичні засоби, так і синтаксичні, стилістичні. За допомогою цих засобів автор може створювати образи, виражати ними свої думки та почуття, передавати особистість через текст.

Олександр Олесь – поет, який вміло використовував різноманітні експресивні засоби, такі як окличні речення, вигуки, звертання, різні емоційні вислови, які відображають його внутрішні стани та почуття. Важливо зазначити, що експресивні засоби у мовотворчості письменника знаходять

вираження у мовних одиницях як сегментного, так і супraseгментного рівнів мови, що робить його творчість багатоплановою та глибокою.

Як бачимо, поняття синтаксичної структуризації тісно пов'язано з мовцем, автором того чи іншого висловлювання. Інформація як основа будь-якого дискурсу має здатність збагачуватися різними значеннями комунікативних, прагматичних і стилістичного планів, що входить у поняття суб'єктивізації висловлювання, активну участь у якому бере емоційно-експресивна лексика та суб'єктивно-модальні форми – вигуки.

Використання риторичного запитання в поезії Олександра Олеся є важливим та ефективним способом виразити ідеї та передати емоційне забарвлення вірша. Це дозволяє поетові зосереджувати увагу читача, стимулювати його до роздумів.

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СИНТАКСИЧНИХ ЕКСПРЕСЕМ У ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

3.1. Функційний потенціал фігурально-риторичних конструкцій у поезії Олександра Олеся

Творчість Олександра Олеся відзначається особливою увагою до мовних засобів, зокрема синтаксичних конструкцій, які він використовував для створення експресивних образів і вираження своїх поетичних ідей. На синтаксичному рівні експресивність становить функційну здатність синтаксичних конструкцій посилювати прагматичну й власне граматичну інформацію, наявну у висловленнях або в його окремих компонентах [32, с. 397]. У поетичному дискурсі письменника функційне значення таких конструкцій полягає передусім у підсиленні емоційного впливу на читача і зміцненні поетичного ефекту. Тому вивчення функційних значень синтаксичних конструкцій у творчості Олександра Олеся може допомогти краще зрозуміти його поетичний стиль та мовленнєву майстерність.

Стилістичні функції синтаксичних одиниць охоплюють наступні аспекти, які допомагають досягти конкретної мовної мети:

1. **Виразність:** використання різноманітних синтаксичних конструкцій може підкреслити або підсилити важливі елементи тексту, увиразнити його.
2. **Лаконічність:** грамотне використання синтаксичних конструкцій допомагає точно висловлювати ідеї, надаючи тексту лаконічний, довершений характер.
3. **Ритмічність:** синтаксичні рішення впливають на ритмічну структуру тексту, що додає йому мелодійності.
4. **Експресивність:** використання різноманітних синтаксичних конструкцій надає тексту емотивного відтінку, динаміки та виразності.
5. **Формальність або неформальність:** вибір синтаксичних конструкцій

визначає загальний настрій тексту.

Розглянемо це питання на прикладі деяких поезій письменника. Зокрема у вірші «Чари ночі» [39, с. 64] функційне значення експресивних конструкцій полягає в створенні образу природи, яка відображає внутрішні стани героя та передає його почуття. Синтаксичні конструкції є ритмічними та емоційно зарядженими, що допомагає передати настрій та створити особливу атмосферу вірша. У рядку *«Цілуй, цілуй, цілуй її, — Знов молодість не буде!»* окличне висловлення та повтор використано для підсилення емоційного відтінку вірша та передавання поетичної ідеї про те, що життя становить єдину мить, якою варто насолоджуватись, бо все минає швидко, і ніщо не повертається назад. *«На мент єдиний залиши / Свій сум, думки і горе»* — конструкція виконує функцію заклику до читача, щоб той залишив усі свої проблеми та негаразди, насолоджувався життям таким, яким воно є, що формує важливий емоційний момент вірша. Влучну думку цієї ідеї репрезентує оклична синтаксична експресема: *«Лови летючу мить життя! / Чаруйсь, хмелій, впивайся / І серед мрій і забуття / В розкошах закохайся»*. Автор закликає не зациклюватись на минулому та майбутньому, а жити теперішнім, що виражає емоційний та моральний аспект вірша. Функція заклику передбачає звернення до читача бути живим, адже для смерті часу немає: *«Гори! Життя — єдина мить, / Для смерті ж — вічність ціла»* [39, с. 64].

Патріотичний вірш «О слово рідне, Орле скутий» [40, с. 113], що увиразнює особливе ставлення автора до рідної мови, насичене великою кількістю експресивних конструкцій. Перший рядок *«О слово рідне! Орле скутий!»* виконує функцію адресації, звертання до рідної мови. Ступінь емоційного збудження зростає через метафоричне словосполучення *«орле скутий»*, що використано як алюзію на ті злочини, вчинені з рідною мовою протягом багатьох століть. Відчувається глибоке печальне ставлення автора до того, що рідна мова, велична, як цей птах, постійно зазнає утисків. У рядку: *«Чужинцям кинуте на сміх!»* експлікується оцінка. Ця конструкція засвідчує те, що є ті, які не визнають потенціалу української мови, вважаючи її

меншовартісною. Автор передає власні занепокоєння через те, що наступні покоління можуть забувати значення своєї мови та культури: *«Дітьми безпам'ятно забутий»*.

У вірші «Праворуч – сонце і пожежі!» [40, с. 325] автор використовує експресивну конструкцію з протиставленням яскравих образів, щоб надати поезії емоційно насиченого відтінку. Це протиставлення *«Праворуч — ліворуч»* у вірші використано як засіб зображення протилежних образів. Автор порівнює праворуч, де *«палають гір високих вежі, палають хвилі вогняні, і хмари в димі і огні»* з ліворуч, де є *«сиза казка ночі, чийсь ласкаві ніжні очі, чийсь зітхання, шелест, шум, і тихий стогін, тихий сум»* [40, с. 325]. Такі протиставлені конструкції створюють яскраві образи із сильними візуальними та аудіальними враженнями, що допомагає відтворити в поезії атмосферу протилежності. Зокрема, праворуч зображено звукові образи вогню і диму, які можуть бути сприйняті як дуже гучні та неспокійні. Ліворуч зображено образи тихості, спокою і ласки. Протиставлення між образами допомагає створити відчуття спокою та безпеки, які сприяють розвитку емоційного зв'язку з поезією.

У поезії «Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...» [40, с. 387] експресивні конструкції виконують важливу роль у створенні авторської інтонації та передачі особистісних відчуттів, які переживає сам поет. Поет використовує неозначені слова *«несказанно, безмірно»* для формування образу неосяжного бажання жити, що не можна передати словами. Це надає віршу глибини та містичності, а також виражає поетичний екстаз. Далі автор послуговується повторами *«Я все життя»*, щоб підкреслити свою жертвовність та відданість своєму життю. Ці конструкції формують емоційно насичений образ самого поета, який живе заради мистецтва. У метафорі *«нектар із келиха краси»* експресивне значення полягає у авторській інтерпретації життя як напою, джерела краси та насолоди. З огляду на це експресивні конструкції у цьому вірші зацентровано на передаванні

внутрішнього світу поета, його емоцій та переживань навколо концепції життя, які передають експресивний стан самого письменника.

У вірші «Прокляття, розпач і ганьба!» [40, с. 190] автор каже: «*О краю рабський, скільки сліз / Було в мені... і ласк, і втіхи...*», що свідчить про те, що він переживав важкі моменти в житті та досі не може забути своїх переживань. «*Всесвітнім соромом покритись / І, не соромлячись, дивитись*», ліричний герой відчуває глибокий сором за те, що відбувається в його житті та в країні, яку він безмежно любить.

Поезія «Дух наш пречистий» [40, с. 467] містить експресивні конструкції для передавання високого пафосу та надії на краще майбутнє. Конструкції «*сходить*» та «*сьогодні*» надають віршу святковості та особливості моменту. Конструкція «*В сльозах сміється*» використана для передачі протиріччя між радістю та сумом, між сльозами радості та болю. Конструкція «*У душах б'ється, у слові ллється*» передає енергію ліричного героя, задає емоційного напруження. Слова «*б'ється*» та «*ллється*» надають віршу динамічності та ритму. Остання конструкція «*З'єднай в єдину всю Україну!*» використовується для передачі міцного бажання об'єднання українського народу, потребу у формуванні міцності народного духу.

У вірші «В Вас стільки сонця золотого» [40, с. 205] функційне значення експресивних синтаксичних конструкцій полягає у створенні образного й емоційного відтворення стану людини, яка вражена красою природи та її неповторністю. Синтаксична конструкція «*Неначе з краю чарівного / Вас хвиля моря принесла*» викликає асоціації з казковим світом, створюючи враження, що йдеться не про земну реальність, а про світ чудес та мрій. Експресивна синтаксична конструкція «*Промінням серця свого гріти / Граніт холодний мертвих скель*» створює контрастний образ, що підсилює враження від зустрічі з красою природи. Також вона викликає почуття живої взаємодії між природою й людиною, що має емоційне значення. Синтаксична конструкція «*Чи принесли Вас крила хвилі*» є риторичним запитанням, яке надає виразності та емоційної наснаги віршу. Вона стимулює уяву читача, викликаючи асоціації

з міфічними істотами, такими як птах Фенікс або Пегас, що збільшує магічність та емоційну силу вірша.

Вірш «Уймають болі єдині сні» [40, с. 517] містить експресивні синтаксичні конструкції, використані з метою передати відчуття безнадії та глибокої болі. Автор описує невиразну, безжиттєву обстановку, де все навкруги здається безжиттєвим та похмурим. Завдяки вживанню синтаксичних засобів, таких як повтори, часті звертання та ритмічна будова речень, вірш створює емоційну напруженість та підсилює ефект болю та туги за втраченим рідним краєм. Всі елементи вірша спільно створюють враження глибокої болі та незгасаючої туги. Зокрема у першому рядку «*Уймають болі єдині сні*» синтаксична конструкція має функційне експресивне значення, оскільки формує акцент на тому, що болі переслідують ліричного героя постійно, і немає від них втечі навіть у сні. Така фраза передає інтенсивність страждання і розчарування. Конструкція «*Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає*» передає експресивне значення безнадійності, відчуття втрати та байдужості. Ліричний герой не може знайти жодного радісного елементу в своєму житті, він наголошує на своїй незадоволеності та розчаруванні. Експресивне значення безжиттєвості та нікчемності яскраво представлено також у рядку: «*Тут, як в труні, нема життя!*» [40, с. 517]. Використання наведених конструкцій в поєднанні з іншими елементами у вірші допомагає передати емоційний стан головного героя та підкреслити важливість його переживань.

Експресивні синтаксичні конструкції у вірші «Ах, як стогнали ми, як плакали в вигнанні...» [40, с. 556] мають на меті передати емоційно насичений зміст та змалювати складність долі людини в еміграції. У першому рядку наявний метафоричний вислів «*моря б повстали з наших сліз*», що відображає рівень болісної інтенсивності стогонів та плачу людей, які зазнали вигнання. Ця конструкція виконує функцію підсилення емоційного стану, ставши інструментом передачі болю та страждань. У звертанні до першої особи множини («*ми*»), наявне значення з'єднання борців у відчутті спільної болі та

страждань. Епітети «чужі», «босі й голі», вираз «кожний кидав камінь» передають значення безжальної недружньої довколишньої дійсності, що гнобить та зневажає народ у вигнанні. Конструкції «винесли образ», «бачили сваволі» містять значення страждання та терпіння народу, що був вигнаний зі свого краю.

У вірші «Хто в час пожежі край свій кине» [40, с. 518] експресивні синтаксичні конструкції створюють емоційну насагу та підсилюють відчуття безпомічності та відчуженості від рідної землі: «*не знайде*», «*не стріне*», «*не вгледить*», «*не питає*». Вони передають тяжкість ситуації та змушують читача відчувати сильний емоційний заряд, підсилюючи зображення катастрофічної ситуації, де людина зазнає великої втрати, відчуження від рідного дому та рідної землі. Такі конструкції формують авторську інтонацію та настрій, створюють відчуття печалі та скорботи, закликають до дії та пошуку своїх коренів, рідних місць і дому.

У поезії «О принесіть як не надію» [40, с. 505] автор використовує експресивні синтаксичні конструкції, які мають на меті викликати сильні емоції та передати авторський стан душі. Зокрема, в першому рядку вжито конструкцію «*як не надію*», що викликає відчуття безнадії та втрати. Ритмічна конструкція «*Я притулю до уст її / так застигну, так зомлію...*», містить повтори, що формує ритмічну організацію вірша, передає відчуття пристрасті та зосередженості. У рядку «*Торкнусь душею вогняною*», передано значення сильних емоцій та відчуття жаги до рідної землі.

Вірш «О ніч чудовна і чудова!» [40, с. 35] містить окличні конструкції, вигуки, повтори для формування враження чудового та дивовижного стану, який викликає природа. Вони передають емоційне напруження автора, його віру в те, що все можливо і нічого не стоїть на шляху до досягнення мрій. Зокрема у першому реченні автор використовує окличну конструкцію «*О ніч чудова і чарівна!*» для вираження своїх емоцій та враження від ночі. Це досягається вживанням вигуку «*О*» та використанням епітетів «*чудова*» та

«чарівна». Ліричний герой транслює свою віру в диво що з часом, коли люди стануть вільними та рівними, здійсняться їх мрії: *«І вільні й рівні стануть люди / І здійсняться мрії всі ураз!»*. Вживання повторень «і» підсилює динамічний ритм розповіді та передає враження автора від швидкого змінювання погоди та пори року: *«Сьогодні ж теплінь, і понова, / І проріст трав, і день ясний...»*. Експресивні синтаксичні конструкції в аналізованому вірші підсилюють емоційний настрій та мають функційне значення вираження відчуттів від ночі, швидкого змінювання погоди та віри у майбутнє людства.

У вірші «Солов'єва пісня ллється» [40, с. 273] синтаксична експресема слугує порівнянням. Конструкція *«Наче... тоне у сльозах»* вказує на те, що соловей плаче, а його пісня розливається навколо, ніби зливається зі сльозами птаха. Це передає сум і тугу, а також підсилює враження емоційного напруження вірша. Порівняння *«Квітнуть яблуні і груші, В світлі місячнім тремтять... Наче... мертвих скорбні душі В білих саванах стоять»* виконує функційне значення туги та скорботи, надає віршу особливої емоційної насиченості. У конструкції *«Вся земля миліша раю»* автор порівнює красу навколишнього світу з раєм, що передає емоції захоплення та радості.

Отже, у поетичному дискурсі Олександра Олеся експресивні синтаксичні конструкції виконують важливу роль у створенні враження емоційної наповненості та експресивності твору. Вони допомагають поетові передати свої почуття та враження, а також підкреслити те, що він хоче передати своїм читачам.

3.2. Вербальні та невербальні маркери синтаксичних експресем

Одним з головних елементів поетичного стилю Олександра Олеся є реалізація інтенцій естетичності, тобто намірів передати в поезії естетичний досвід, метафорично-образне сприйняття світу. Безпосередній вплив на адресата здійснюється за таких умов за допомогою синтаксичних експресем (фігурально-риторичних конструкцій) та інших релевантних засобів

«оздоблення й орнаментальності тексту» [25, с. 307]. Вивчення їх у контексті мовостилю певного письменника становить важливу роль для розуміння авторського світосприйняття, індивідуалізації його мовлення.

У поетичному творі, як і в будь-яких інших дискурсивно-жанрових формах, репрезентовано світогляд автора, його стиль та інтенційність. На думку І. Безкрової, поетичний текст становить «най адекватнішу форму втілення поетичного мислення та світобачення» [6, с. 67]. У цьому аспекті розглядаємо поезію Олександра Олеся – як утілення поетичного мовомислення автора, як синтаксично довершений текст, що його детермінує авторська інтенція.

Прагнучи до виразності та оригінального вираження своїх думок, письменник шукає мовні засоби, які відповідають його намірам та естетичним уподобанням. Синтаксичні експресеми (фігурально-риторичні засоби) є одними з таких засобів, оскільки вони мають естетичні, емоційно-оцінні та експресивні можливості, які можуть впливати на свідомість, духовне сприйняття та почуття читача. Вони відрізняються від загальноприйнятих синтаксичних конструкцій тим, що є більш ефективними у впливі на людський когнітивно-ментальний комплекс [55, с. 189].

До синтаксичних експресем, релевантних для поетичного дискурсу Олександра Олеся, належать **риторичні запитання** – маркери інтенцій естетичності, що, за словами С. Шабат-Савки, «мають питальну форму й виконують функцію естетичного впливу на адресата, слугують засобами реалізації інтенцій естетичності – чітко спанованих, умисних, не спонтанних» [59, с. 170]. Будучи універсальним типом синтаксичних конструкцій, які мають питальну форму, вони реалізують емоційно-оцінне ствердження («*хто так прибив тебе і змучив?*» [39, с. 148]), заперечення («*Це дійсність, сон?*» [39, с. 153]), чи заклик («*доки отруєні будете спати?*» [39, с. 152]), що увиразнюють мовостиль письменника. Такі питання не розраховані на те, щоб на них відповідали, оскільки відповідь вже вміщена або смислово

конденсована в самому питанні. Відповідно вони реалізують естетичну інтенцію увиразнення певної ідеї автора.

Естетичність та діалогічність поетичного дискурсу Олександра Олеся формують також **риторичні діалоги** на основі субстанції риторичної комунікації: адресант та низка адресатів (народ, край, слово, кохана та ін.). Зокрема яскравим таким прикладом є діалог з коханою: *«Мила! Ми підемо в поле, в гаї? Тісно, і важко, і душно мені»*. *«Підемо, любий... Розтануть сніги...»* [39, с. 156]. Простежено також елементи монологічності як інтенції авторських розмірковувань про власне ставлення до світу, про свої почуття: *«Чи я люблю тебе, – не знаю»* [39, с. 153]. Це вказує на те, що риторичні засоби як авторські інтенції, не лише допомагають автору досягти естетичної та діалогічної чи монологічної виразності, а також дозволяють передати його внутрішній світ та думки.

Як синтаксичні експресиви окличні висловлення також увиразнюють емоційно-чуттєві інтенції автора, які виражені бажаннями щось запитати, застерегти, наказати, закликати: *«На дзвіницю! Вже світанок!»* [39, с. 268], *«Зброю в руки! За мушкети! Будуть ще бої!...»*, *«Будьте тверді, як із криці: Бавитись не час!»* [39, с. 270].

З-поміж синтаксичних експресивів у творчості автора наявні також **риторичні оклики**, завдяки яким автор намагається вплинути на читача, привертаючи його увагу формою викладу, новизною, увиразненням інформації: *«Віо, гайда, гей! – гукають»* [39, с. 217], *«Дарма я кликав Бога і богів. / І друзів дорогих, і лютих ворогів... Гай-гай!»* [39, с. 231].

Риторичні **звертання** спрямовані до народу, людей, до Бога та абстрактних понять, що сприяє підсиленню афористичності та образності авторських інтенцій – передача суб'єктивності переживання, розмірковування, стурбованості, особливого настрою: *«Привіт, тобі, сонце! Привіт тобі, Воле, Від серця мого і народу!»*, *«Яка ж ти, О Воле, прекрасна, пречиста!»* [39, с. 268], *«Вартові, вночі не спати!»* [39, с. 270], *«Як Ти осліп, Небесний Пане...»* [39, с. 277].

Високу емоційну насиченість мають **повтори** як один із естетичних прийомів, який «посилює художньо-зображальні властивості синтаксичних одиниць, слугує засобом контекстуальної організації висловлення» [52, с. 381]. У поезії Олександр Олесь увиразнює повторами особистісні переживання та почуття:

*«Я – мов сурмач без сурми голосної
Я – мов стрілець без зброї золотої
Я – мов орел без сизих крил
Я – мов вістун серед могил»* [39, с. 229].

Анафори у поезіях письменника формують особливу ритмічну організацію віршів, яка допомагає підкреслити важливість думок і образів, що повторюються:

*«А ранки росяні, рожеві,
А дні, а ночі сизокрилі,
А білий шум, як цвіт на хвилях,
А рев громів в пустелях чорних.

А перше щебетання пташки,
А перші Усміхи дитини
І щастя матері над нею...
Як любо, як безмежно любо жити»* [39, с. 427].

Інтенції естетичності в поетичному мовленні письменника яскраво представляють також **прийом незавершеної думки**. Це спонукає читача до активної участі у творчому процесі, викликає його власні асоціації, роздуми та розуміння, що становить естетичну цінність поезії: *«День...Весна... Прозоре небо.. Кожний світиться листок...»* [39, с. 247]. У подібних віршах Олександр Олесь навмисно залишає рядки в незавершеному стані, щоб привернути увагу читача до його власних думок та уявлень. В наведеному наступному прикладі такі незавершені рядки становлять авторські інтенції

обірваних міжрядкових фраз, які виділяються також завдяки їх уривчастій короткій художній формі:

«Я мовчу. В устах вмирають

Всі слова мої...

Слухай, завтра заспівають

В лісі солов'ї.

Напоїв я кров'ю серця

Кожного співця...

Кров моя з пісень полетіть

І любов моя» [39, с. 432].

Важливо зауважити, що в поезії Олександра Олеся наявні візуальні, аудіальні, нюхові, кінестетичні, тактильні та смакові поетичні засоби, що відіграють важливу роль у формуванні інтенцій естетичності поезії. Зокрема візуальні засоби становлять найбільшу частку з-поміж усіх інших. Вони можуть бути виражені образами, метафорами, порівняннями та іншими елементами образності, мають великий вплив на естетичний досвід поезії. Вони допомагають створити в уяві читача живу картину того, що описано в поезії. Візуальні засоби використовують для побудови настрою, створення атмосфери та передачі емоцій. Візуальні засоби, які застосував письменник у цих рядках, дозволяють передати читачу різноманітні зорові враження, такі як кольори, природні явища, предмети тощо. Художнє відображення пейзажної лірики яскраво виражено в рядках: *«ще вчора сів сніг ясний», «і проріст трав і день ясний» [39, с. 60], «дві хмароньки плили кудись в убранні золотім» [39, с. 61], «очі розкрила конвалія біла / і в дивуванні застигла, зомліла...» [39, с. 62], «І віченьки – сині волошки», «як сарна, ти струнка і мила» [39, с. 438]. Саме у пейзажній ліриці закономірно зорові засоби займають переважно більшу частину вірша:*

«Гроза зійшла... зітхнули трави

Квітки головки підняли,

*І сонце тепле і ласкаве
 Спинило погляд на землі» [39, с. 86].
 «Жита з волошками, і луки, і гаї,
 І всі розкоші весняні,
 Всю вроду і красу безкраю,
 Як втілити її – не знаю» [39, с. 87].*

Окрім цього, візуальні образи яскраво представлені також для створення образів у громадянській ліриці письменника: *«на мармурі квітнуть бездушні квітки»* [39, с. 86], *«в сльозах мої сестри і браття в кайданах, – півкраю в курганах»* [39, с. 108]. У наведених прикладах, зокрема, вони реалізують інтенцію бездушності, пов'язану з темою пам'яті та згадок про померлих, туги та смутку.

У творчості Олександра Олеся велику кількість займають також аудіальні засоби, які мають на меті створити звукову картину та емоційний настрій у читача. До них належать: словесні аудіальні образи, рима, ритм. Поезія автора має чітку ритмічну структуру, характерну паралельним римуванням, тому сприймається легко, задає естетичного задоволення читачеві. З-поміж словесних засобів, що передають аудіальні образи в творчості автора, наявні як приємні звуки (*«слова утіхи – роси наче», «пісні і сміх і радість скрізь»* [39, с. 58], *«Дзвонять мені здалеку струни»* [39, с. 432]), звуки природи, (*«морем зашумить»* [39, с. 54], *«а десть над ними клекотали в повітрі чистому орли»* [39, с. 58], *«Чутись жайворонка пісня»* [39, с. 432]), звуки метафоричного осмислення (*«Ішла на хрест твоя любов, Моя ж, як пташка, щебетала»* [39, с. 78], так і ті звуки, що мають більш драматичний настрій (*«кулею підбитий сокіл клекотав»* [39, с. 82], *«понад руїнами шумить журливо гай»* [39, с. 84], *«брязкіт зброї скоріш би утих»* [39, с. 108]). Крім того, деякі аудіальні засоби, такі як *«і скрикнеш, – знай, не долетить / уже твій скрик тоді до мене»* [39, с. 57], створюють відчуття віддаленості та розлуки. У цілому, аудіальні засоби у поезії Олександра Олеся

використовуються саме з метою створення емоційного настрою у читача відповідно до ідеї вірша.

Кінестетичні образи допомагають реципієнтові краще відчутти та уявити життєвий темп, дії та рухи героїв: *«чого твої руки тремтіли»* [39, с. 84], *«на личку, на чолі / Який щасливий усміх в тебе!»* [39, с. 91], *«зістрілися, стинилися, За рученьки взялись»* [39, с. 92], *«Я б сонцем всю тебе облив, Поніс би на руках тремтячих!»* [39, с. 433]. Такі образи допомагають читачеві уявити конкретну життєву ситуацію та відчутти настрій і емоції, пов'язані з цими моментами. Кінестетичні образи додають віршам Олександра Олеся рівні реалізму та інтенсивності.

Художні образи в поезії, що передають відчуття дотику, текстури, форми та матеріалу зараховують до тактильних. Вони можуть формувати різноманітні емоційні інтенції такі як комфорт, страх, відразу чи захоплення. Простежено тактильні образи у таких рядках: *«Хотіла променя тепла» «Чому тоді не чув я слів, / Не слів, а крику ран гарячих!»* [39, с. 434].

Рідкісним естетичним моментом у поезії є нюхові образи, проте вони також наявні у творчості Олександра Олеся. Такі образи допомагають описати аромати, запахи та інші запахові елементи, які пов'язані переважно з конкретними емоціями та враженнями. Наприклад, у рядку *«буде цвісти і пахтіти земля»* асоціації виникають з ароматами квітів, які зацвітуть на землі [39, с. 58]. Схожі інтенції естетичності у рядках: *«де ж тії квітоньки гаю пахучого»* [39, с. 62]. *«ой не дивуйсь, що пахоці навколо»* [39, с. 64] та ін. Окрім приємних нюхових образів, що переважають у вірші, наявні також запахи неприємного відтінку для створення ефекту емоційної насиченості негативних образів, як у вірші *«В болотах жаби рай знайшли...»*:

«Та жаби всі в сетках турбот,

На клекіт орлячий не зважали,

Жили, плодилися і згнивали

В багні смердючому болот» [39, с. 84].

У поезіях смакові образи також не часто використовуються, проте вони додають віршеві певного специфічного відтінку. Зокрема простежено, що автор часто порівнює щось важливе, приємне із нектаром: *«О будь нектаром спогадів ясних, / Нехай ведуть вони мене в літа колишні»* [38, с. 435]. У цьому варіанті автор порівнює спогади із нектаром, як щось ненаситне, знайоме, незабутнє як смак нектару. Наступна строфа містить порівняння нектару із часом – як дорогоцінним життєдайним моментом:

*«Золоті хвилини лунуть,
Наче бджоли мед несуть.*

*Кожну мить нектар солодкий
Я спрагнілим серцем п'ю»* [39, с. 435].

Вірші Олександра Олеся насичені сильними авторськими почуттями, емоціями та відчуттями, які викликають у читача різноманітні переживання. Важливо також зазначити, що письменник у своїй поезії намагався передати не тільки красу, а також страждання людей, їхній біль та скорботу, що проявляється у громадянській ліриці.

Синтаксичні експресеми відіграють важливу роль у передачі естетичного досвіду та образного сприйняття світу. Автор вдається до фігурально-риторичних конструкцій та інших засобів оздоблення й орнаментальності тексту для непрямого впливу на читача. Синтаксичні експресеми, такі як риторичні запитання, риторичні діалоги, окличні вокативні комунікати, звертання до народу, сприяють створенню виразного поетичного стилю та передачі емоційно-оцінних інтенцій автора. За допомогою повторів та анафор Олександр Олесь підкреслює важливість образів та думок у своєму творчому висловленні. Такий підхід дозволяє митцеві досягти естетичності мови, вираження власного світосприйняття та створення унікального авторського мовлення.

Отже, реалізація інтенцій естетичності в поезії Олександра Олеся є одним з головних аспектів його творчості. Він вдало поєднував естетичні та

етичні виміри своїх творів, що робить його поезію однією з найбільш значущих для української літератури.

3.3. Прагматичний обшир синтаксичних експресем

Синтаксична система української мови репрезентує низку мовних одиниць, які вербалізують комунікативні інтенції мовця й відповідають певній структурній схемі. Володіння мовою передбачає не тільки вміння будувати фрази, а також уміння використовувати їх для досягнення певної мети. Кожне речення, особливо в поетичному дискурсі, має свою комунікативну інтенцію, яка спрямована на досягнення мети. Ця інтенція пов'язана з адресантом та його світосприйняттям, що передається через мовну реакцію [54, с. 70]. Варто зауважити, що комунікативно-інтенційний зміст висловлень виявляється в контексті, тому що він містить реакції адресата на поетичне мовлення та взаємодію автора і читача. Ця взаємодія робить речення повноцінними одиницями синтаксису, які не можуть існувати без комунікативної інтенції. Зважаючи на це, аналіз комунікативно-інтенційного змісту синтаксичних експресем у віршах Олександра Олеся становить вагоме значення для розуміння його поетичної творчості.

Залежно від того, який комунікативно-інтенційний зміст містять речення, А. Загнітко класифікує їх на такі прагматичні типи речень: констативи, промісиви, менасиви, директиви, квеситиви і з-поміж них – перформативи. Прагматичний потенціал таких речень становить загальні їх типи, які дозволяють їм адаптуватись до умов поетичного тексту та виражати авторський комунікативно-інтенційний зміст [23, с. 123].

Розглянемо поезію письменника на основі визначеної класифікації прагматичних типів речення. Комунікативно-інтенційним змістом констативів є різноманітні твердження: *«Скільки сліз в очах у мене, / Скільки смутку на душі!»* [39, с. 68], *«А там луги, поля веселі, Ясні озера і гаї!»* [39, с. 102], *«Засміється сонце в небі золотому, / І його проміння не спинить нікому!»* [39, с. 105], *«Яка краса: відродження країни!»* [40, с. 113], *«І скоро красне сонце*

встане!», *«Я жду тебе, жду!»* [40, с. 97], *«Як хвилюються дуги!»* [40, с. 118], *«Ганьба мені, ганьба мені!»* [40, с. 123], *«Помилку зроблено... не треба каяття!»* [40, с. 126], *«Шум пісні і щастя скрізь!»* [40, с. 204], *«Ти замерзла! Боже мій!»* [40, с. 226] та ін. Для констативів неприйнятною є форма питання чи спонукання, бо це є несумісним з прагматикою констатива. Їм характерний опис ситуації, повідомлення про певну дію [23, с. 166].

Простежено, що віршам письменника притаманна велика кількість експресивних констативів, що репрезентують експресивне ставлення автора до певної фактичної інформації, до явищ чи подій, або виражають певні емоції, настрої та враження автора від будь-якого спостережуваного явища. Вони мають різні стилістичні відтінки: від повсякденного мовлення до поетичних образів та метафор. Поезія Олександра Олеся, як правило, відображає в експресивних конотативних висловлюваннях його особистісні переживання та почуття щодо природи, філософських міркувань, соціальних проблем, а також моментів з історії України.

Промісиви пов'язані з реченнями-обіцянками. Основним їх комунікативно-інтенційним змістом постає приналежність дії до майбутнього [23, с. 166]. Однак автор при цьому є своєрідним гарантом реальності обіцяного: *«Я візьму тебе на крила»* [40, с. 69], *«Я з тобою побуваю / І на горах, і на хмарах, / Я з тобою облітаю / Цілу землю, цілий світ!»* [40, с. 70]. Завдяки таким реченням автор передає свою волю та бажання виконати обіцянку, яку він дав своєму адресату. Він використовує промісиви для висловлення своєї готовності здійснити дії в майбутньому і підтверджує це обіцянкою. Комунікативно-інтенційний зміст таких промісивів становить бажання ліричного героя щось зробити для певного адресата, в поданому контексті — для своєї коханої. В поезії письменника промісиви складають поодинокі вкраплення, зокрема в інтимній ліриці.

Комунікативно-інтенційний зміст менасивів, як типу прагматичних речень, виражає погрозу. Якщо у висловленнях-промісивах адресат проявляє зацікавленість у виконанні описаної адресантом дії, то у реченнях-менасивах

адресат не виявляє зацікавленості в реалізації того, що було сказано у висловленні [22, с. 166]. Поетичній спадщині Олександра Олеся загалом не характерний такий тип речень, проте можна виокремити поодинокі конструкції з інтенціями погрози: *«Ой, на гору несуть!... не дамо! О, прокляті!»* [40, с. 128].

Перформативний тип речень займають висловлення, в яких дія, названа дієсловом-присудком, становить саму дію: *«Лунають гасла боротьби», «Стоїть собі як пень!»* [39, с. 133], *«Брати! Ваш глум і дикий сміх лунає!...»* [39, с. 164], *«Дзвенять пісень моїх потоки!»* [39, с. 196], *«На храм Гуцульщина іде!»* [39, с. 215], *«Біжить, регочеться і рже!»* [39, с. 216], *«Ідуть легені веселі, / Гроном в долах гуркотять!»* [39, с. 218]. Важливо те, що дієслово перформативного речення не може мати форму минулого, давноминулого або майбутнього часу. Такі речення також не можуть бути заперечними. Неможливим є включення до перформативних речень модальних компонентів, що допускають нездійснення дії [39, с. 166]. У поданих прикладах дієслово-присудок не просто описує дію, а саме й виконує її, бо це зумовлено формою висловлення.

Директиви як прагматичні типи речення, виконують комунікативно-інтенційний зміст прямого спонукання адресата до дії [22, с. 166]. Наведемо приклади: *«Лови летючу мить життя!»* [39, с. 64], *«Цілуй, цілуй, цілуй її: / Знов молодість не буде!»* [39, с. 66], *«Глянь на мене, молодого»* [39, с. 68], *«Покохай нас, срібна хвиле: / Ми вродливі і гнучкі»* [39, с. 68], *«Гей, квітки, кохайте трави»* [39, с. 69], *«Куйте вселюдно мечі»* [39, с. 74], *«І – гей, на бій за волю!»* [39, с. 76], *«Вийди, о вийди!»* [39, с. 97], *«Дайте, борці, мені кращую зброю!»* [39, с. 99], *«Ідіть! Ніхто вас не спиня»* [39, с. 121], *«Тихше, тихше» / Не диши!»* [39, с. 137], *«Стань, дівчино, стань!»* [39, с. 197]. У наведених прикладах автор прямо спонукає адресата до певних дій. Наприклад, у директивному реченні *«Лови летючу мить життя!»* автор спонукає адресата до того, щоб той використовував час, який має, максимально продуктивно. У висловленні *«Ідіть! Ніхто вас не спиня»* письменник прямо звертається до

адресата з приводу певної дії, у цьому випадку – до його руху. Такі речення є своєрідними «спонукальними» діалогами між автором і читачем, незважаючи на те, що він може в тексті звертатись до народу чи певної людини. В будь-якому випадку створюється активна комунікативна взаємодія, яку реципієнт сприймає та інтерпретує через власний досвід, відповідно по відношенню до себе. Такий тип речень зазвичай використовується для активізації уваги та зацікавленості адресата до теми чи ідеї, яку автор намагається передати.

З-поміж директивів варто диференціювати ін'юктиви, основний зміст яких полягає у суворому наказі адресату, що не передбачає якихось варіантів його відміни [22, с. 166]. Експресивні висловлення такого характеру притаманні громадянській ліриці письменника: *«До бою! За землю, за волю!»* [39, с. 80], *«Гей, до зброї! Бийте в дзвони! / Будьте смілі як дракони! / Всіх гукайте, / Всіх скликайте – Хай гудуть як громи, дзвони... / Хто там ззаду? – / Кулю гаду!»* [39, с. 106]. У наведених прикладах Олександр Олесь використовує ін'юктиви для того, щоб закликати народ та читачів до захисту своєї землі і боротьби за власну свободу. Такі конструкції передають енергію та рішучість заклику, відповідно мають велику силу впливу.

Реквестиви також є підвидом директивів, вони охоплюють комунікативно-інтенційний зміст прохання [22, с. 166]. Індексом цих речень вважають наявність елемента просити, однак в поезії Олександра Олеся його не простежено. При цьому до них можна зарахувати вислови, подібні таким: *«Ой не шуми журливо, темний гаю мій! Сховаю в собі всю глиб розпачу...»* [39, с. 84]. На наш погляд, вони виражають інтенцію прохання, оскільки мають сильний апелятивний ефект і передбачають сприйняття адресатом вимоги чи бажання того, хто просить. Відповідно у поезії Олександра Олеся реквестиви виражають комунікативно-інтенційний зміст непрямого прохання.

Питальні речення в їх традиційному розумінні є прерогативою квестивів, які поширені в поезії Олександра Олеся. Так само, як і директиви, квестиви призначені для того, щоб викликати дію адресата. При цьому основна їхня відмінність полягає в тому, що директив пов'язаний із

категоричністю та комплексом мовленнєвих та не мовленнєвих дій, тоді як квестиви – це тільки мовленнєві дії [22, с. 166]. Наприклад: *«Нащо її за веселість судить? «Ти не віриш?» [39, с. 68], «І невже краща я від верб?» [39, с. 68], «О сонце! Нащо ти всміхалось до їх?! [39, с. 70], «Хто нас мовчати заставляв?...», «Чому ж сказати я не смів?...», «Чому ж мовчали – ти і я?...», «Чому мовчали ми в ту мить?..» [39, с. 71], «Чом же я не Бог великий?» [39, с. 74], «Я жив, а що кому зробив? Куди я дів чуття і думи, Коли й час життя зогрів, Кого на світ я вивів з туми?» [39, с. 83], «Чому з тобою ми не хвили?» [39, с. 87], «Чом же я не вільне море, Чом мовчу я цілі дні?! Чом так тяжко люте горе Груді стискує мені?...» [39, с. 96], «Що ж до їх торкнулось? Чи проміння дня, Чи журба, і радість, і любов моя?» [39, с. 99], «Комусь я руки простягаю, / Але кому – кого питаю?! [39, с. 230], «Хто ж ти, духу-брате рідний?! [39, с. 240], «І мало нас... і як ти із ночі?» [39, с. 257].*

У поезії письменника питальні речення мають різні комунікативні функції. Наприклад, у рядку *«Нащо її за веселість судить?»* запитання має на меті викликати здивування та підкреслити несправедливість суджень про якусь особу. Квестивні висловлення на зразок *«Ти не віриш?»*, *«І невже краща я від верб?»* відтворюють виразну інтонацію мовця, спрямовану на те, щоб переконати співрозмовника в чомусь або висловлює свої сумніви. У реченнях *«О сонце! Нащо ти всміхалось до їх?!»*, *«Хто нас мовчати заставляв?...»*, запитання слугують засобом реалізації виразу здивування, незадоволення та відчуття неповноцінності. Питальні висловлення *«Чому же я не Бог великий?»*, *«Що ж до їх торкнулось?»* мають на меті стверджувати щось певне та зацікавити адресата. Квестивні речення у поезії Олександра Олеся використовують як засіб підкреслення емоційності та інтонаційної забарвленості мовлення, а також як засіб виклику реакції у співрозмовника.

Отже, комунікативно-інтенційний зміст синтаксичних експресем Олександра Олеся становить різноманітний спектр вираження авторських цілей. З-поміж них найбільш поширеними є директиви, квестиви та констативи. Вони формують основний складник комунікативно-інтенційного

змісту віршів автора. Директиви вказують на те, що автор намагається надати інструкції або поради адресатові, квестиви ставлять питання з метою отримати відповідь від адресата, а констативи містять у собі інформацію, яку автор хоче передати адресату. Поодинокі втілення у поезії можуть мати промісиви, перформативи та менасиви. Отже, дослідження комунікативно-інтенційного змісту синтаксичних експресем Олександра Олеся є важливими для розкриття багатогранності та багатофункційності мовленнєвої діяльності письменника.

Висновки до третього розділу

Експресивні синтаксичні конструкції, наявні у творчості письменника, використані автором для зміцнення інтонації, зміни ритму, передачі зміни настрою тощо. Вони підвищують художній рівень віршів. Тому експресивні синтаксичні конструкції є важливим елементом поетичної мови Олександра Олеся та відіграють важливу роль у створенні емоційного та художнього враження від його творів.

З огляду на проаналізовані приклади візуальних, аудіальних, кінестетичних, тактильних, нюхових та смакових образів, інтенції естетичності реалізовані автором усіма можливим засобами. З них переважають візуальні та аудіальні. Вони представляють здебільшого красиві та гармонійні образи природи, при цьому в громадянській ліриці відтворюють реальні картини подій. Відповідно у творенні образів Олександр Олесь не гнався за усім естетичним, натомість інтерпретував дійсність такою, якою вона була: в одних моментах – прекрасною, життєдайною, в інших – страждальною, жорстокою.

Отже, у своїх творах Олександр Олесь намагався передати красу світу, показати його в справжньому вигляді, а також відобразити глибину власних почуттів та емоцій. У своїй поезії автор звертає увагу на естетичний аспект, оскільки він активно реалізував інтенції естетичності засобами синтаксичних експресем (фігурально-риторичних конструкцій) та інших художніх засобів

оздоблення тексту. Зокрема виокремлено риторичні запитання, діалоги, окличні вокативні комуніканти, риторичні оклики, риторичні звертання, повтори, прийом незавершеної думки, візуальні, аудіальні, нюхові, кінестетичні, тактильні та смакові поетичні засоби, що відіграють важливу роль у формуванні інтенцій естетичності поезії.

Синтаксичні експресеми у творчості Олександра Олеся відображають різноманітний спектр авторських цілей у комунікативному плані. Зокрема, директиви, квестиви та констативи є основними засобами вираження комунікативно-інтенційного змісту його віршів. Директиви вказують на бажання автора давати поради, квестиви ставлять питання для отримання відповіді, а констативи містять інформацію, яку автор хоче передати. В окремих випадках у поезії можуть виявлятися промісиви, перформативи та менасиви. Таким чином, аналіз комунікативно-інтенційного змісту синтаксичних експресем Олександра Олеся відкриває багатогранність та багатофункціональність мовленнєвої діяльності письменника.

ВИСНОВКИ

До нових тенденцій у синтаксисі сучасної української мови належить посилення експресії мовлення. Починаючи з 1960-х років, у мовознавстві використовують термін «експресивний синтаксис», хоча досі саме поняття експресивного синтаксису залишається невизначеним.

У структуруванні поетичного мовлення бере участь значна за кількістю та розмаїтістю система виражальних засобів, великий пласт якої формують синтаксичні побудови. У цій системі неабияка роль відведена синтаксичним експресемам, які тісно пов'язані з емоційним аспектом мовлення. Суб'єкти мовлення відображають свої емоційні оцінки дійсності за допомогою механізму, який включає відображення семантики слів, словосполучень та мовних структур, що використовують для вербалізації. Це відображення кодується через семантичні компоненти, що формують емотивність слова, та синтаксичні структури, які формують емотивність висловлювання. Під час мовного процесу емоційність, яка є психічним явищем, перетворюється на емотивність, що стає мовним явищем.

У поетичних текстах простежено особливу структуру речень, у якій автор використовує різноманітні інтенційні засоби для вираження своєї суб'єктивної системи. Мові поетичних творів характерно концентрування, стислість та емоційна напруга, що відрізняє її від мови художньої прози. Сучасні студії поетичного мовлення акцентують увагу на стилістичних функціях синтаксису, зокрема його ролі в створенні художньої образності тексту, підпорядкуванні змісту психологічному стану героя або персонажа і встановленні актуалізаторів естетичного вияву синтаксичних одиниць.

Експресема — елемент мовно-стилістичної системи, особлива мовленнєва одиниця, що вжита в експресивно-стилістичній функції, та має розлогий функційний потенціал емоційних, аксіологічних, естетичних та оцінних значень, зреалізованих різнорівневими мовними засобами: фонетичного, лексичного, фразеологічного, словотвірного та граматичного

(морфологічні та синтаксичні). Утім домінантними для мовотворчості Олександра Олеся слугують все ж таки експресеми синтаксичного рівня.

Експресеми можуть бути різними рівнями мовних одиниць, диференційними ознаками яких є логічне та емоційне підкріплення як наслідок формальної і семантичної трансформації порівняно зі звичними одиницями мови. Деякі лінгвісти пов'язують проблему експресивного в синтаксисі з поняттям суб'єктивної модальності, яка тлумачиться як факультативна ознака речення.

Визначено, що експресія, експресивність, експресивне мовлення, комунікативна інтенція є важливими концептуальними елементами мови та літератури, які служать для вираження почуттів, емоцій та ідеї в мовленні. Їх використання дозволяє не лише залучати увагу аудиторії, але й виражати складні емоційні стани та передавати значення, що може бути недоступним для прямого опису. Дослідження цих концептуальних елементів є важливим напрямком лінгвістичних та літературних досліджень.

На нашу думку, синтаксичні експресеми активно функціонують у творах Олександра Олеся. За допомогою цих конструкцій автор передає розлогу гаму власних індивідуально-авторських почуттів й відтворює емоційні й почуттєві стани ліричного героя, такі як розпач, смуток, захоплення, радість. Крім того, саме так Олександр Олесь загострює проблему ставлення людини до мови, батьківщини, привертає увагу читача до тих суспільних та особистих питань, які хвилювали його душу – це і скорбота, і вболівання за майбутнє свого народу, оспівування людських почуттів на тлі краси української природи, вічне протистояння добра і зла, кохання і зради. Окремі такі конструкції стали широковідомими та широкоживаними у мовленні українців, набули афористичного значення.

Синтаксичні експресеми в поетичному мовленні Олександра Олеся різноманітні за своєю структурою та емоційно-експресивним забарвленням. До них належать:

— окличні структури з частками та займенниковими й прислівниковими

словами;

- окличні речення з вигуківими компонентами;
- окличні речення – звертання;
- окличні речення, структура яких ускладнена порівняльним зворотом;
- окличні речення зі вставними компонентами;
- окличні речення, що виражають наказ;
- окличні односкладні номінативні речення та неповні еліптичні речення;
- окличні речення з повторами лексичних елементів;
- окличні питальні речення.

Окличні речення як синтаксичні експресивні засоби широко представлені у поетичному мовленні Олександра Олеся, за допомогою цих конструкцій автор передає розлогу гаму власних почуттів та відчуттів й відтворює емоційні й почуттєві стани ліричного героя. Як бачимо, поняття синтаксичної структуризації тісно пов'язано з мовцем, автором того чи того висловлювання. Інформація як основа будь-якого дискурсу має здатність збагачуватися різними значеннями комунікативних, прагматичних і стилістичного планів, що входить у поняття суб'єктивізації висловлювання, активну участь у якому бере емоційно-експресивна лексика та суб'єктивно-модальні форми – вигуки.

Простежено, що експресивні синтаксичні конструкції у творчості Олександра Олеся відіграють важливу роль у створенні враження емоційної наповненості та експресивності його творів. Вони допомагають поетові передати свої почуття та враження, а також підкреслити головну ідею, яку він хоче передати своїм читачам. Ці конструкції використано автором для зміцнення інтонації, зміни ритму, передачі зміни настрою та інших ефектів. Вони підвищують художній рівень віршів та є важливим елементом поетичної мови Олександра Олеся, який відіграє важливу роль у створенні емоційного та художнього враження від його творів.

З'ясовано, що реалізація естетичних інтенцій у поезії Олександра Олеся є ключовим аспектом його творчості. Він успішно поєднував естетичні та етичні аспекти своїх творів, що робить його поезію однією з найважливіших для української літератури. Письменник активно використовував синтаксичні експресії (фігурально-риторичні конструкції) та інші художні засоби для реалізації інтенцій естетичності в своїй поезії. Зокрема простежено, що поширеними засобами реалізації естетичності в поезії слугують риторичні запитання, діалоги, окличні вокативні комуніканти, риторичні оклики, риторичні звертання, повтори, прийом незавершеної думки, візуальні, аудіальні, нюхові, кінестетичні, тактильні та смакові поетичні засоби, що допомагають сформувати інтенції естетичності поезії. Вірші Олександра Олеся наповнені сильними авторськими почуттями, емоціями та відчуттями, що викликають різноманітні переживання у читачів. При цьому письменник не лише передає красу світу, а також страждання людей, їх біль та скорботу, що виявляється в його громадянській ліриці.

У поетичній творчості Олександра Олеся виявлено різноманітні комунікативні цілі, які він досягає за допомогою синтаксичних експресій. Найпоширеніші з них – директиви, квестиви та констативи, які є основними складниками комунікативно-інтенційного змісту віршів автора. Директиви передають інструкції або поради адресатові, квестиви ставлять запитання з метою отримання відповіді, а констативи містять інформацію, яку автор хоче передати адресату. Крім того, у творах Олександра Олеся можна знайти окремі випадки промісивів, перформативів та менасивів. Дослідження комунікативних цілей синтаксичних експресій Олександра Олеся засвідчило багатогранність та багатофункціональність мовленнєвої діяльності письменника.

Перспективи наступних досліджень охоплюють подальший аналіз комунікативно-інтенційного змісту та функційного потенціалу синтаксичних експресій у мовотворчості Олександра Олеся. Вивчення можуть бути спрямовані на розуміння ролі цих експресій у творчому процесі письменника,

їхнього впливу на сприйняття та розуміння тексту, а також на їхню роль у формуванні авторського стилю. Іншим можливим напрямком є порівняння синтаксичних експресем у творчості Олександра Олеся з експресемами інших письменників. Це дасть змогу зрозуміти, наскільки унікальними є використані ним фігуально-риторичні конструкції в мовотворчості поета і яким чином вони вплинули на загальний контекст літературного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Астрахан Н. І. Теоретична поетика О. О. Потебні як чинник сучасної теорії літературного твору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Філологія*. 2017. Вип. 77. С. 164–168.
2. Бахтін М. М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів : Літопис, 2001. С. 406–415.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
4. Баюн К. Й. Експресивність як мовна та мовленнєва категорія. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. Вип. 2. С. 232–236.
5. Безкровна І. О. Поетичний текст як комунікативний акт : типи адресатів. *Мовознавство*. 1998. № 4–5. С. 67–72.
6. Безралько М. О., Загнітко А. П., Поповський А. М., Удовиченко Г. М., Лобода В. В. Синтаксична організація поетичного доробку О. Олеся. *Редакційна колегія*. Суми, 2017. С. 424 – 428.
7. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : навч. посібник. Київ : АртЕк, 1997. 224 с.
8. Близнюк Л. М. Односкладні речення із семантичним суб'єктом (на матеріалі поетичних текстів 50-х–60-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2007. 17 с.
9. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 10–12.
10. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія. Ніжин : АспектПоліграф, 2005. 552 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : / за ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
12. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті.

Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

13. Вінтонів М. О., Стегін Л. В., Вінтонів Т. М. Синтаксис української мови : навч. посіб. Вінниця, 2016. 151 с.

14. Гуйванюк Н. В. Лексичні й синтаксичні експресеми як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 90–96.

15. Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис : досягнення і проблеми. *Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Чернівці : Рута, 2006. С. 267–275.

16. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

17. Гуйванюк Н. В. Лексичні й синтаксичні експресеми як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Наук. часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 90–96.

18. Гурко О. В. Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові : монографія. Дніпро : Ліра, 2017. 316 с.

19. Гурко О. В. Стилiстично нейтральна та емоційно забарвлена лексика у поезії Олександра Олеся. *Наукові записки. Сер. Філологічні науки (мовознавство)*. 2011. Вип. 96. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. С. 71–74.

20. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в оригінальній і перекладній творчості Максима Рильського. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/496> (дата звернення: 10.05.2023).

21. Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя : Сторінки призабутої спадщини. Київ : Дніпро, 1990. 446 с.

22. Загнітко А. П. Прагматичні типи речень. *Наукові записки. Сер.*

Філологічні науки (мовознавство). 2021. Вип. 31. Кропивницький. С. 164–167.

23. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

24. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. 368 с.

25. Коваль Т. Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Сер. Лінгвістика і літературознавство*. Міжвуз. зб. наук. ст. 2011. Вип. 24, Ч. 2. С. 468–476.

26. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення. Херсон : Херсонська міська друкарня, 1991. 125 с.

27. Ковальова Т. В. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ століття: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.02. Харків, 1999. 18 с.

28. Колесник Г. М. Мова газети в епоху НТР. Науково-технічний прогрес і мова. Київ : Наукова думка, 1978. С. 91–109.

29. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ : Д. Бураго, 2012. 323 с.

30. Копейцева Л. П. *Синтаксичні міні-структури в системі виразально-зображальних засобів сучасної української літературної мови*. дис. канд. філол. наук: 10.02. 01. Запоріжжя, 2008. 20 с.

31. Коржак З. З. Номінативні експресивні речення в структурі тексту. *Прикарпатський вісник НТШ*. Слово, 2018. Вип. 4. С. 37–45.

32. Корольова В. В., Шевченко Т. В. Експресивний потенціал синтаксичних конструкцій в українському художньому дискурсі. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/207/5734/12014-1> (дата звернення: 16.07.2023).

33. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксичні реченнєві відношення і

синтаксичні зв'язки (на матеріалі поезій Тараса Шевченка). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер. Філол. науки. Мовознавство*. 2014. № 12. С. 24–30.

34. Маслова В. А., Норман Б. Ю., Русак О. Є., Чумак В. Г., Шандроха Н. Е., Акімова Г. Н. Експресивний синтаксис як мовний засіб репрезентації синтаксичної прецедентності у східнослов'янських мовах. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Сер. Філологія*. 2016. Вип. 44. С. 108–113.

35. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові : навч. посіб. Київ : КДП, 1981. 130 с.

36. Машталер Л. С. Метафори у творчості Олександра Олеся. *Українська мова вчора, сьогодні, завтра*. Київ, 2019. С. 78–82.

37. Мужеловська Л. В. Повтор як стилістичний засіб творення експресії в поетичному мовленні Олександра Олеся. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський*, 2012. Вип. 12. С. 224–229.

38. Навчук Г. В. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.

39. Олесь О. Твори : у 2-х т. Т.1. К. : Дніпро, 1990. 880 с.

40. Олесь О. Поезії. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Oles_Oleksandr/Poezii_zbirka.pdf?PHPSESSID=8bvblsts86jggpachacucm1h1

41. Переломова О. С. Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту. *Вісник Львівського університету. Сер. Філологія*. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 127–133.

42. Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 93 с.

43. Рисак О. О. Мелодії і барви слова: Проблема синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – поч. XX століття. Луцьк, 1999. 97 с.

44. Стилїстика української мови: навчально-методичний посїбник [упорядники: А. С. Попович, Л. М. Марчук ; за ред. А. С. Попович]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
45. Сучасна українська літературна мова: підруч. М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипа та ін.. За ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 1994. 413 с.
46. Сушинська І. М. Емоційно-експресивні властивості синтаксичних конструкцій. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк, 2004. Вип. 12. С. 180–186.
47. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. Київ: Наук. думка, 1986. 360 с.
48. Федик О. С. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
49. Харченко С. В. Односкладні номінативні речення в аспекті синтаксичної норми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 158–160.
50. Цапюк Н. І. Специфіка синтаксичної організації поетичного дискурсу О. Олеся (на прикладі аналізу складних речень як конструктивних засобів віршового текстотворення). *Актуальні проблеми слов'янської філології: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2018. Вип. 95. С. 79.
51. Чабаненко В. А. Вибрані праці з мовознавства. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2007. 505 с.
52. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища шк., 1984. 176 с.
53. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

54. Чайковська Є. Ю. Поняття «емотивність» та «експресивність» у мові науки. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2012. С. 279–287.
55. Чередниченко А. І. Повтори як засіб когезії тексту. URL: <file:///C:/Users/Honor/Downloads/91-265-1-PB.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
56. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.
57. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2013. Вип. 1. С. 104–114.
58. Шабат-Савка С. Т. Комунікативно-інтенційний зміст преференційних висловлень в українських пареміях. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28, Т. 4. С. 75–80.
59. Шабат-Савка С. Т. Синтаксичні експресеми в поетичному дискурсі Лесі Українки: інтенційність та естетичність. *Записки з українського мовознавства*. Чернівці, 2021. Вип. 28. С. 187–195.
60. Шабат-Савка С. Т. Українськомовний питальний дискурс : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 332 с.
61. Шабат-Савка С. Т. Фігурально-риторичні конструкції як мовно-естетичні маркери інтенцій мовця. Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. *Сер. Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 43. С. 109–116.
62. Шевченко М. В. Особливості поетичного дискурсу О. Олеся: до проблеми його інтертекстуальності. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2008. Вип. 16. С. 64–69.
63. Юрчишин Т. В. Висловлення узагальненого змісту як експресиви. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологія*. 2015. Вип. 53. С. 277–279.